

Ola Sverreson Haugstad

Offisielle og uoffisielle tenkemåter om opptøyer

En kulturhistorisk språkanalyse av
dyrtidsopptøyene i Kongsberg, 1917

Masteroppgave i Lektorutdanning i historie
Veileder: Ingar Kaldal

August 2020

Ola Sverreson Haugstad

Offisielle og uoffisielle tenkemåter om opptøyer

En kulturhistorisk språkanalyse av dyrtidsopptøyene i Kongsberg, 1917

Masteroppgave i Lektorutdanning i historie
Veileder: Ingar Kaldal
August 2020

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for moderne samfunnshistorie

Kunnskap for en bedre verden

Sammendrag

Dette masterprosjektet tar for seg ulike, konkurrerende tenkemåter om opptøyer. Formålet er å studere hvordan ulike lokale aktører tolka opptøyene i Kongsberg 1.-2. mai 1917: Lokal- og regionaviser, politiet, og demonstrantene selv, som hovedsakelig besto av industriarbeidere. Jeg tar utgangspunkt i et marxistisk perspektiv på språk, inspirert av Valentin Volosjinovs teori om språkets fleraksentualitet. Ifølge Volosjinov er språket en arena for klassekamp, der de herskende klassene forsøker å snevre inn språkets flertydighet. Slik forsøker de å påføre samfunnet en offisiell tenkemåte, som tjener deres hensikter som herskende. Men en slik tenkemåte fanger ikke opp erfaringene til de lavere samfunnsklassene, som dermed utvikler uoffisielle tenkemåter. Uoffisielle tenkemåter utfordrer den offisielle gjennom å *aksentuere* språket på alternative måter, og får dermed fram nye, alternative betydninger ved språket. For å legge til Volosjinovs vokabular, kan man betegne *opposisjonelle* tenkemåter som en underart av uoffisielle, som uttrykker eksplisitt motstand mot og kritikk av offisielle tenkemåter. Uoffisielle tenkemåter utvikles gjennom alternative sjangre. I vid forstand kan opptøyer leses som en slik sjanger, da de også innebærer symbolske handlinger. Prosjektet tar derfor for seg både skriftlige kilder, i tillegg til å lese opptøyene som tekst. Først undersøker jeg tre ulike avisers tolkninger av hendelsene: *Kongsberg Dagblad*, *Laagendalsposten* og *Fremtiden*. Deretter undersøker jeg politiets, så demonstrantenes tolkning. Til slutt sammenlikner jeg de ulike aktørenes tenkemåter i lys av begrepene offisielle, uoffisielle og opposisjonelle tenkemåter. Ved å sammenlikne de ulike tenkemåtene, vil jeg få fram at opptøyene hadde ulike betydninger for de ulike aktørene. Jeg argumenterer for at tolkningene til *Kongsbergs Dagblad*, *Laagendalsposten* og politiet tjener som eksempler på offisielle tenkemåter, ved å delegitimere opptøyene samt årsakene og motivasjonene som lå bak. *Fremtiden*, som partiorgan for Det Norske Arbeiderparti i Drammen, tjener som eksempel på offisielle tenkemåter *innad* i arbeiderbevegelsen. De var låst i en logikk som gjorde at de ikke fullt ut anerkjente opptøyene som uttrykk for klassekamp. Til slutt argumenterer jeg for at demonstrantene uttrykte uoffisielle og opposisjonelle tenkemåter gjennom handlingene deres under opptøyene, og uttalelsene deres under politiets etterforskning.

Abstract

This project examines different, contesting ways of thinking with regards to riots. I study how different local historical actors and institutions interpreted the riots in Kongsberg, Norway May 1st to May 2nd, 1917: Local and regional newspapers, the police, as well as the rioters themselves, which mainly consisted of industrial workers. I base my study in a marxist perspective on language, inspired by Valentin Vološinov's theory of the multi-accentuality of language. According to Vološinov, language is an arena of class struggle, where the ruling classes try to limit the ambiguity of language. Thus they attempt to impose on society an official way of thinking, which serves their purposes as ruling class. But the official way of thinking cannot take into account the experiences of the lower classes. The latter therefore develop unofficial ways of thinking, which challenge the official way of thinking by *accentuating* language in alternative ways, making it open to new, alternative meanings. Adding to Vološinov's vocabulary, one can denote *oppositional* ways of thinking as a subspecies of unofficial ways of thinking, marked by an explicit resistance to and critique of official ways of thinking. Unofficial ways of thinking develop through alternative genres. In a wide sense, riots can be read as such a genre, as they also, though not exclusively consist of symbolic actions. The project will therefore both use written sources, as well as reading the riots as text. First, I will examine and compare the interpretation of three different newspapers: *Kongsberg Dagblad*, *Laagendalsposten*, and *Fremtiden*. Then I will examine the police's interpretation before I turn to the rioters' interpretation. I will then compare the interpretations of the various historical actors in light of the terms official, unofficial and oppositional ways of thinking. By comparing their various interpretations, I will demonstrate that to the different actors, the riots carried different meanings. I will argue that the interpretations of *Kongsberg Dagblad*, *Laagendalsposten* and the police serve as examples of official ways of thinking, by delegitimising the riots as well as their causes and motivations. *Fremtiden*, as the official paper of the Norwegian Labour Party in Drammen, serves as an example of official ways of thinking *within* the labour movement. Thus, they were locked in a logic which made them unable to fully acknowledge the riots as expressions of class struggle. Lastly, I argue that the rioters expressed unofficial and oppositional ways of thinking through their actions during the riots as well as their statements during the following police investigation.

Forord

Dette masterprosjektet har tatt form i ei merkelig tid. For det første har arbeidet vært prega av at jeg har fullført den praktisk-pedagogiske delen av lektorstudiet, inkludert praksis ved Strinda VGS i Trondheim. Siste semester har endatil vært prega av Covid-19-pandemien, med stengte skoler, studiesteder og biblioteker. Oppå det hele utmatrikuleres jeg fra at annet institutt enn der jeg begynte, etter at Intitutt for historiske studier ble delt i to.

Temaet for prosjektet – opptøyer – har i stor grad også vært tema i nyhetene og samfunnsdebatten generelt det siste året: Fra høstens og vinterens voldsomme opptøyer i Chile, Iran, Irak, og Libanon, til sommerens gjenoppblomstring av Black Lives Matter-bevegelsen, med avleggere i Europa. Opptøyer som tema for forskning og samfunnskritisk tenkning, har med andre ord fått ny aktualitet. Jeg håper prosjektet kan bidra til nyskaping og fordypning av den akademiske forskningen på temaet. Samtidig håper jeg oppgaven er mer enn bare en akademisk øvelse som også kan bidra med nyttige perspektiver for kritisk tenkning om opptøyer, sosial uro og klassekamp generelt.

Først og fremst må veilederen min Ingar Kaldal takkes. Til tross for at han var sjukemeldt store deler av siste skoleår, har han alltid via tid og krefter til mitt prosjekt. Hans innsiktsfulle kommentarer og innspill har vært uvurderlige. Samtidig har han gjennom hele perioden vist stor tillit til meg og mine vurderinger, fra idefasen til ferdig produkt. Jeg har fått et enormt faglig utbytte siden jeg ble kjent med Ingar våren 2019, som foreleser, samtalepartner og mottaker for mine omstendelige eposter. Ingar er kunnskapsrik og skarp, alltid åpen for nye erfaringer og lærdommer, og ikke minst møter han studentene med respekt og åpenhet. Han har vært en stor inspirasjon for meg, både som student og i mitt kommende virke som lærer, og har min aller største respekt.

Takk til ansatte ved Statsarkivet i Kongsberg som har gitt både råd og praktisk hjelp i arkivarbeidet. Det har også de ansatte i veiledninga ved Nasjonalbiblioteket.

Jeg vil rette en stor takk til Ole Jørgen Søndbø Abrahamsen, som har tatt seg tid til å lese utkastene mine i sommerferien og gitt gode, kritiske kommentarer. Takk også til mine foreldre Rønnaug Haugstad og Sverre Svendsen som har lest og gitt tilbakemelding på utkastene mine. Alle feil og mangler er selvsagt mine egne.

En takk må rettes til Emil Øversveen, for inspirerende og gode samtaler. Takk også til Stefan Kaliski for å ha distraherert meg når jeg har trengt det. Prosjektet, og livet mitt i Trondheim, hadde ikke blitt det samme uten dere. Takk til familie og venner som ellers har støtta meg underveis.

Den aller største takken går til min samboer Inga Stenøien. Ikke bare har hun lest utkast og diskutert oppgaven med meg, og ellers holdt ut med en stressa masterstudent, med alt det innebærer. Uten hennes overbevisning hadde oppgaven faktisk ikke blitt noe av.

Trondheim og Oslo, juli-august 2020

Ola Sverreson Haugstad

Innhold

1	Innledning	1
1.1	Problemstilling	1
1.2	Teori og framgangsmåte	2
1.3	Historiografi.....	4
1.4	Didaktisk relevans	5
1.5	Oppgavens struktur og merknader til teksten	6
2	Bakgrunn og hendelsesforløp.....	8
2.1	To oppløp	8
2.2	Rettslig etterspill	9
2.3	Årsaker og kontekst.....	10
2.4	Sammendrag	11
3	Sympati, antipati, ambivalens: Lokal- og regionavisers tolkning.....	12
3.1	Delegitimering og ironisk distanse: <i>Kongsberg Dagblad</i>	12
3.2	Fra ambivalent sympati til fordømmelse: <i>Laagendalsposten</i>	17
3.3	Mellom sympati og ironi: <i>Fremtiden</i>	19
3.4	Sammenlikning og diskusjon	22
3.5	Sammendrag	23
4	En trussel mot offentlig ro og orden: Politiets tolkning.....	24
4.1	«Almindelig forargelse»: Politimesterens syn på opptøyene generelt.....	24
4.2	Politiets oppførsel som tekst	25
4.3	«Lederes» oppførsel som symbolske handlinger: Politiets tolkning av enkelt demonstranternes rolle	25
4.3.1	Utilregnelighet	28
4.4	Sammendrag	29
5	«Her staar vi ikke – enten gaar vi frem eller «tilbake»»: Demonstrantenes tolkninger 30	
5.1	Opptøyer og pipekonsert som tekst og sjanger	30
5.2	Uttalelser, utrop og slagord	32
5.3	Bortforklaringer og benektelser; forklaringer og innrømmelser	34
5.3.1	Benektelse: Malla Stenbek	35
5.3.2	Innrømmelser og forklaringer: Kaare Østlid og Olaf Pukverket	37
5.4	Sammendrag	38
6	Diskusjon, konklusjon og avslutning.....	39
6.1	Offisielle, uoffisielle og opposisjonelle tenkemåter	39
6.2	Kongsberg 1917 – klasseforhold og sosiale spenninger	42
6.3	Norge 1917 – mulig revolusjon?.....	42

6.4 Historisk forskning om opptøyer	42
Kilder og litteratur	44
Kilder	44
Kilder fra Statsarkivet i Kongsberg	44
Kilder fra biblioteket ved Statsarkivet i Kongsberg	45
Aviser.....	45
Nettsider	45
Litteratur	46

1 Innledning

1.-2. mai 1917 var Kongsberg prega av opptøyer. Første dagen samla en folkemengde seg utafor Vinstuen, et serveringssted i Storgata i Kongsberg. De kasta stein mot bygget og knuste ruter. Neste dag samla en enda større mengde seg på Kirketorget, foran det historiske bergseminaret, som da fungerte som direktørbolig for Sølvverket. Grupper av unge arbeidere ropte og kasta stein mot både direktørboligen og politiet, som ikke hadde kontroll over situasjonen. For å spre demonstrantene, tilkalte de soldater utstasjonert som reservearbeidskraft ved Kongsberg Våpenfabrikk.

Også i Skien og Kristiania var det spontane dyrtidsopptøyer disse maidagene.¹ Selv om flere deltok i disse i absolutte tall, skiller likevel Kongsberg seg ut, da det ble trua med opprørsloven, og militært personell ble satt inn for å bryte opp demonstrantene. Opptøyene i Kongsberg 1.-2. mai 1917 er derfor et interessant utgangspunkt for å studere opptøyer i perioden rundt arbeiderbevegelsens radikalisering. Men levningene etter dem forteller oss ikke bare om protest og motstand. De forteller oss også hvordan aviser, øvrighet og arbeidere *oppfatta* opptøyene. Hva kan disse opptøyene fortelle oss om ulike, konkurrerende tenkemåter om opptøyer i Kongsberg – og Norge – i 1917?

1.1 Problemstilling

Problemstillinga for oppgaven er:

Hvordan tolka aviser, politi og demonstranter opptøyene i Kongsberg 1.-2. mai 1917?

Med *tolkninger* mener jeg tenkemåter slik de er uttrykt i meningsbærende utsagn om opptøyene, samt slik de er uttrykt gjennom atferd under opptøyene. Jeg bruker et utvida tekstbegrep. Det betyr at jeg ikke bare skal se på skriftlig materiale om opptøyene, men også «lese» handlinger under opptøyene som tekst, der det er relevant, det vil si i analysen av politiets og demonstrantenes tolkning. Jeg vektlegger altså de ulike aktørenes oppfatninger, forklaringer og fordommer, slik de kommer til uttrykk i språklige uttrykk i vid forstand. Prosjektet er en kulturhistorisk språkanalyse og er mikro- og lokalhistorisk orientert.

Relevante delspørsmål er hvordan de ulike aktørene forklarte årsakssammenhenger, og hvordan dette leda til enten legitimering eller delegitimering av opptøyene. Så de på opptøyene som resultat av materielle forhold, politisk manipulasjon eller individuelle pøbelstreker? Fokuserer de på enkeltpersoner eller grupper? I undersøkelsen av demonstrantenes tolkning er særlig følgende delspørsmål relevante: Hva kan demonstrantenes oppførsel under opptøyene fortelle oss om deres oppfatninger? Hvor langt var demonstrantene villig til å strekke seg i voldsbruk? Hva slags utrop og slagord hadde de? Hvordan forklarte og forsvarte de seg i etterkant?

Problemstillinga avgrensar tidsrommet til to dager, 1.-2. mai. Det skjedde ingen flere oppløp, men det var fortsatt stor uro i byen 3. mai. Kildene stammer hovedsakelig fra dagene og månedene etter, og av og til trekker jeg inn kilder som ikke omtaler

¹ *Laagendalsposten*, 4.5.1917; *Aftenposten*, 7.5.1917, aftennummer; *Aftenposten* 8.5.1917, morggennummer. *Aftenposten* satte imidlertid opptøyene i Kristiania i sammenheng med jevnlig opptøyer om våren. Knut Kjeldstadli hevder at «Noe overordnet politisk mål var sjelden» ved disse: Kjeldstadli 2018: 187-188. For referanser til aviser, se Kilder, sluttnote 2.

opptøyene direkte, men som utdyper og forklarer tolkningene jeg tar for meg. Dessuten strekker kapittel 2 seg utover dette strenge tidsrommet for å forklare årsaker og sammenhenger rundt opptøyene.

1.2 Teori og framgangsmåte

Opgaven er en tolkning av de nevnte aktørenes *tenkemåter*. Hva som undersøkes, ligger i begrepet tenkemåter – det betegner hvordan man tenker om noe, eller måten det tenkes på. Vi har altså å gjøre med logikker, tendenser og narrativ som ligger i tekstene, heller enn hva aktøren som skrev tekstene, tenkte. Tenkemåter innebærer dessuten noe refleksivt. Det er en aktiv handling, en «omtenkning». Denne tenkningen skjer i og gjennom språket, og språklige grep er det mest sentrale i oppgavens undersøkelser, både i form av konkrete formuleringer og underliggende sammenhenger.

Språkanalyse og språkteori, gjerne assosiert med den kulturelle vendinga og diskursteorier, har vært gjenstand for en voldsom debatt i historiefaget. Historikerne David McNally og Bryan D. Palmer har fremma et kritisk, marxistisk perspektiv i denne debatten.² De er ikke opptatt av å avvise språkanalyser som sådan, som unyttige for historiefaget, men stiller seg kritiske til det de hevder er en utspalting av språket, løsna fra dets sosiale og materielle situasjon. De hevder at marxismen kan utdype og berike språkanalysen som felt, gjennom å vektlegge språket som sosialt orientert og situert. I et marxistisk perspektiv kan analyse av tenkemåter si oss noe om språklige handlinger som enten undertrykkende eller subversive, eller et sted imellom, og om det språklige feltet som en arena for strid mellom ulike klasser, sosiale grupper og ideer – kort sagt for klassekamp. Mot påstander om at marxismen er reduksjonistisk og kun tar for seg økonomiske og materielle spørsmål, hevder Palmer at marxismen tvert imot byr på en rik tradisjon for språk- og kulturanalyse. Han trekker fram blant annet Karl Marx' «The eighteenth brumaire of Napoleon Bonaparte», samt ulike verk som stiller seg i en marxistisk tradisjon, som E.P. Thompsons og C.L.R. James' arbeider.³

Både McNally og Palmer viser til Valentin N. Volosjinovs språkteori som sentral for en marxistisk språkanalyse.⁴ Blant Volosjinovs viktigste begreper er ytring, sjanger og fleraksentualitet. *Ytringer* er forma av to forhold, ifølge Volosjinov: Av et uttrykkbart indre, og ytringas ytre objektivisering i form av ett eller flere tegn. Sagt på en annen måte formes ytringer både av det man vil uttrykke, den bestemte sosiale situasjonen man befinner seg i og publikummet man står overfor. For Volosjinov er ikke ytringer reine uttrykk for «ytrerens» individuelle psykologi. De forteller oss derimot mye om den umiddelbare sosiale situasjonen rundt.⁵

Sjanger betegner uttrykksmåter man bruker for å få fram egne meninger og erfaringer, og avhenger av den sosiale konteksten. Ulike sjangrer kan uttrykke underordning, egalitær solidaritet eller opposisjon, avhengig av hvem man snakker med, hvor og om hva. Sjangre gir et utvalg av ressurser for å forstå og artikulere erfaringer.

For di språket er sosialt situert, kan ulike tegn gis ulik betydning ut fra hvordan og i hvilke sosiale situasjoner de brukes. Dette betyr ikke at tegn har helt ulik betydning for ulike personer eller klasser. Men selv om tegnene ikke er totalt ustabile i den forstand at de kan bety hva som helst, kan de likevel *aksentuere* på en rekke ulike måter, og slik gis ulik mening. Tegnene er dermed *fleraksentuelle*. Volosjinov setter dette i

² McNally 1997: 27-29; Palmer 1990: 5, 214-218.

³ Palmer 1990: 53-61; 67-78; Marx 2010. Palmer viser til: Thompson 1963; James 1983; James 1985.

⁴ Dette og de to påfølgende avsnittene er basert på McNally 1997: 28-34, med mindre annet er spesifisert. Se også Palmer 1990: 11-12, 222 note 30; Volosjinov 1973: 23, 99-106.

⁵ Volosjinov 1973: 84-85, 96-97.

sammenheng med sjanger som uttrykk for ulike sosiale erfaringer. Han hevder at de herskende klassene kan forsøke å innføre en enkelt tenkemåte – offisiell diskurs, eller tenkemåte – på sine undersåtter. Offisielle tenkemåter forsøker, ifølge Volosjinov, å benekte eller begrense tegnenes fleraksentualitet, ved å behandle tegnene – altså ordenes betydning og språket generelt – som statiske, uforanderlige og entydige, og slik tvinge fram ett enkelt verdenssyn. Men disse offisielle tenkemåtene er ikke i stand til å fange hele livserfaringen til undertrykte grupper, som dermed utvikler alternative, uoffisielle tenkemåter. Uoffisielle tenkemåter produserer fleraksentualitet ved å utfordre overklassens språk, og åpner opp for alternative betydninger og muligheter.⁶ Sjangre som aksentuerer ulike aspekt ved den sosiale erfaringa, skapes dermed gjennom interaksjon mellom over- og underklassen.

Om vi definerer språk som et ideologisk tegnsystem i vid forstand, kan også opptøyer anses som en egen sjanger. Dette perspektivet kan knyttes til det McNally kaller «de undertryktes festivaler»: «[W]hen structures of control and censorship are breaking down, practices and discourses of resistance and opposition find a tremendously enhanced field of expression».⁷ McNally legger til at slike «festivaler» ikke er momentane, men vokser ut av en tradisjon for opposisjonelle sjangre blant undertrykte grupper. Dette er beslekta med Mikhail Bakhtins teori om karneval som folkelig motkultur. Men karnevalet var en reint kulturell sikkerhetsventil, tillatt av overklassen, og hadde ikke effekt på det politiske planet.⁸ Bakhtins teori er altså ikke direkte overførbare i denne sammenhengen. Opptøyer har likevel tydelige karnevalaktige trekk: De er ikke reine «direkte aksjoner», men innebærer også profanering og latterliggjøring av maktpersoner og strukturer. Dette er særlig relevant i analysen av demonstranternes handlinger under opptøyene.

Vi kan legge til et begrep for å utvide repertoaret Volosjinov gir oss: Med *opposisjonelle tenkemåter* mener jeg tenkemåter som ikke bare tar opp i seg og uttrykker de erfaringene til breie samfunnslag. Begrepet betegner tenkemåter som uttrykker en eksplisitt motstand mot og kritikk av eksisterende samfunnsstrukturer og den offisielle tenkemåten. Altså er opposisjonelle tenkemåter en særtype av uoffisielle tenkemåter, men ikke alle uoffisielle tenkemåter er opposisjonelle.

Oppgaven føyer seg inn en mikrohistorisk tradisjon. Mikrohistorien vokste fram på 1970-tallet som en reaksjon på den tradisjonelle historieskrivingas fokus på nasjoner og nasjonalstater, store menn og kvantitative studier. I stedet tok historikerne i denne tradisjonen utgangspunkt i enkeltmenneskers eller mindre samfunns dagligliv og tankeverden. Det viktige var å analysere politisk og sosial kultur, og de vektla å forstå aktørene på deres egne premisser.⁹ Retninga var del av en større antropologisk vending. Clifford Geertz' kulturelle antropologi er også relevant å nevne her, da det han kalte «utdypende beskrivelse» minner om dette prosjektets formål: Å få fram hele meningsspekteret ved et fenomen slik det ble erfart av aktørene, og dessuten analysere hvordan aktørene tenke og erfarte.¹⁰ Til tross for likheter med mikrohistorien og den kulturelle antropologien i metode og perspektiv, skiller mitt prosjekt seg fra disse i teoretisk orientering.

⁶ Crowley 2018: 39. Se også Vološinov 1973: 23.

⁷ McNally 1997: 32. Begrepet er lånt fra Lenin.

⁸ Se f.eks. Lachmann 1988-1989: 123-124, 130. Volosjinov og Bakhtin samarbeida tett, og hadde svært like perspektiv på språk og kultur. Noen hevder endog at Bakhtin egentlig skrev Volosjinovs verk, se Ibid.: 135-136, note 30.

⁹ Melve 2010: 190-192, 213-215. Av sentrale verk kan bl.a. nevnes: Ginzburg 1992.

¹⁰ Melve 2010: 213. Utdypende beskrivelse er Ingar Kaldals oversettelse av «thick description»: Kaldal 2002: 40.

Jeg ønsker å undersøke opptøyene som et fleraksentuert «tegn» i Volosjinovs forstand, altså som gjenstand for ulike motstridende oppfatninger. Jeg tar for gitt at Norge var et klassesamfunn på denne tida, og jeg stiller meg bak Palmer – og Marx og Engels – i at klasse er en sosial relasjon som skapes i en historisk, materiell prosess som i siste instans er økonomisk bestemt.¹¹ Det som er av interesse, er hvordan aktørene tolka opptøyene, inkludert hvordan de agerte under dem, i den grad det kan fortelle oss noe om deres tolkninger. Altså tar jeg for meg både tolkninger nedfelt i faktisk tekst, og handlinger under opptøyene lest som tekst. Den teoretiske gjennomgangen her er ment som generelt rammeverk og orientering, ikke som et rigid skjema.

1.3 Historiografi

Både litteratur om opptøyer som protestform og om perioden – da særlig litteratur om politisk historie og om sosiale forhold og klasseforhold –, er relevant for dette prosjektet. Jeg skiller mellom opptøyer og opprør. Førstnevnte er mer spontane, lokale, kortvarige og uten tydelig hierarki mellom lederskap og andre. Opprør er mer omfattende i rom og tid. Dessuten krever de mer organisering og et tydeligere hierarki.

På den ene side har førstnevnte litteraturtradisjon vært mest opptatt av periodisering og teoretisering. Det har vært en generell tendens til å hovedsakelig se på opptøyer som et tidligmoderne fenomen. Joshua Clover kaller perioden etter jordbruksrevolusjonen i England begynte til industrialiseringsprosessen var i full gang, for opptøyenes «gullalder».¹² Et norsk forskningsprosjekt om opptøyer fra 2012 har satt grensene til hundreårsperioden 1750-1850.¹³ *Tidsskriftet for arbeiderbevegelsens histories* nummer 1 for 1981 setter grensa lenger fram i tid. Her tar alle artiklene for seg opptøyer og kampformer før arbeiderbevegelsens gjennombrudd på 1890-tallet. Det betyr ikke at opptøyer ikke fant sted etter 1890, eller at det ikke var likheter mellom de to periodene. Men: «Mer iøynefallende er likevel forskjeller».¹⁴ Selv om ulike forfattere har argumentert ulikt for disse grensene, og plassert dem på ulike steder, har det grunnleggende fokuset vært det samme: Generalisering og periodisering; brudd framfor kontinuitet.

Et annet viktig mål i litteraturen har vært å teoretisere opptøyer som kollektiv handling. Ifølge George Rudé hadde protestformer i tidlig moderne tid en stor grad av spontanitet, liten grad av lederskap, og de hadde sjelden bakgrunn i opposisjonell samfunnsforståelse. Snarere bar de preg av å gjeninnføre eller forsvare gamle rettigheter.¹⁵ E.P. Thompson tok et oppgjør med – blant andre – Rudés «krampaktige» historiesyn, der opptøyer ifølge Thompson ble redusert til rein refleks på økonomisk og sosial nød. En slik analyse stanser opp der spørsmålet blir interessant, mente han: Hvordan formes deltakere i opptøyer av kultur, og hvordan bidrar deres oppførsel til kulturelt medierte funksjoner?¹⁶ Hvordan tenkninga til deltakere og observatører var forma av klassesamfunnet rundt dem, og hvordan de uttrykte dette språklig, er denne oppgavens hovedfokus.

På den annen side har litteraturen om perioden rundt første verdenskrig i Norge som regel fokusert på dyrtida som fenomen, og plagene denne påførte arbeiderklassen. Litteratur om politisk respons på dyrtida har vært avgrensa til den organiserte

¹¹ Palmer 1990: 52-53.

¹² Clover 2016: Kap 2, avsn. 3.

¹³ Dørum & Sandvik 2012.

¹⁴ Olstad 1981: 115.

¹⁵ Dørum & Sandvik 2012: 14-15. De viser til Rudé 1974.

¹⁶ Thompson 1971: 77-78.

arbeiderbevegelsen, ikke spontane, folkelige protester.¹⁷ Finn Olstad nevner at det var «uro» i Norge rundt denne tida, men sier som sant er at denne ikke har blitt kartlagt.¹⁸ Selv i lokal- og bedriftshistorisk litteratur er opptøyene i Kongsberg nesten ikke omtalt – så vidt meg bekjent kun ett sted.¹⁹

Som en motvekt til tendensen til å fokusere på partipolitikk, har Olstad foreslått en ny retning i forskninga på arbeiderbevegelsen og sosial uro i Norge i tida rundt den russiske revolusjon. Han mener dette fokuset kan ha ført til en overflatisk forståelse, hvor man ikke har «helt fått tak på vanlige folks oppfatninger». Han foreslår blant annet å undersøke «lokale hendelser og arbeidernes holdninger og handlinger på grunnplanet».²⁰ Olstad viser til Carl Göran Andræs *Revolt eller reform* (1998). Andræ undersøker opptøyer, oppløp og demonstrasjoner som opinion, på den ene side, og arbeiderbevegelsen og staten som opinionsdannende, på den andre.²¹ Dette perspektivet går delvis igjen i diskusjonen i avslutningskapittelet i denne oppgaven. Andræ var i tvil om man med hans kildegrunnlag kunne si noe om motsetninger i lokal opinion.²² Mitt prosjekt tar motsetninger i lokale tenkemåter som utgangspunkt.

Denne oppgaven er ment som et bidrag til denne nye forskninga. Selv om Olstad har rett i at dyrtidsopptøyene i Norge var mindre omfattende og voldsomme enn dem i Danmark og Sverige,²³ likna de i *form og innhold*. Opptøyene i Kongsberg er derfor et godt utgangspunkt for komparativ forskning om de ulike dyrtidsopptøyene i Norge, og mellom de skandinaviske landene våren 1917. Dessuten staker oppgaven ut en mulig metode for undersøkelse av slike opptøyer. Metoden tar sikte på å studere hva opptøyene vekka til live av tolkninger og tenkemåter både blant breie samfunnslag, øvrighet og media.

1.4 Didaktisk relevans

I historiedidaktikken kan konflikten mellom tradisjonell historieskriving og mikrohistorien sammenliknes med konflikten mellom oversikt og prinsippet om fordypning og elevenes egenarbeid. Sistnevnte har i nyere tid vunnet stadig større terreng. I Fagfornyelsen (LK20) er empati og innlevelse med historiske personer blant kompetansemålene i historiefaget. Ett av kjerneelementene for historie i LK20 er «Historisk empati, sammenhenger og perspektiver», som går ut på at «Elevene skal kunne forstå menneskers utfordringer og handlinger i fortiden. Samtidig skal de også forstå at den historiske utviklingen ikke var forutbestemt, men et resultat av menneskers valg og prioriteringer».²⁴ Dessuten går både historisk empati og oversikt inn i Fagfornyelsens historiebevissthetsbegrep.²⁵ Felles for disse kjerneelementene, er vekt på elevens egenarbeid med kilder og øving på kildebruk og kildekritikk, samt innlevelse i reelle historiske personer. Dette er i tråd med det Erik Lund kaller historiefagets «trosbekjennelse», nemlig dybde.²⁶ Det minner også om prinsippene som ligger til grunn for den mikrohistoriske tradisjonen.

¹⁷ Bjørnson 1990: 482-498; Askerøi 1970.

¹⁸ Olstad 2018: 136.

¹⁹ Moen 1978: 385-386. Jeg har kun undersøkt bøker og vitenskapelige tidsskrift, ikke lokalhistoriske årbøker, e.l. Med samme forbehold er opptøyene i Skien og Kristiania så vidt meg bekjent heller ikke vært tema for forskning.

²⁰ Olstad 2018: 130, 136.

²¹ Andræ 1998: 10, 14.

²² Ibid.: 14-15.

²³ Olstad 2018: 135.

²⁴ Udir (n.d.).

²⁵ Udir (n.d.).

²⁶ Lund 2017: 5.

Mitt prosjekt legger vekt på nærhet til og innlevelse med aktører og enkeltpersoner, og kan derfor fungere som utgangspunkt for undervisningsopplegg, eller som inspirasjon til opplegg som tar for seg sosial konflikt, tenkemåter hos historiske aktører, eller der elevene skal øve opp innlevelse og historisk empati. Jeg har selv brukt temaet i en VG3-klasse under praksis, men da gjennom fortelling fra kateteret som innledning til temaet Norge mellom verdenskrigene. En omgjøring av prosjektet til et undervisningsopplegg vil antakelig fungere best i skoler i Kongsbergområdet eller tidligere Buskerud fylke, da den geografiske nærheten i større grad rettferdiggjør å fokusere på en såpass begrensa hendelse.

1.5 Oppgavens struktur og merknader til teksten

I kapittel 2 skal jeg svært kort rekonstruere hendelsene 1.-3. mai. I tillegg skal jeg diskutere opptøyenes historiske bakgrunn, inspirasjon og årsaker, i den grad dette er relevant for resten av oppgaven. Kapitlet er kompakt og summarisk, for å vie plass til oppgavens hovedanliggende. Rekonstruksjonen tar derfor ikke sikte på å være helt fullstendig.

I kapittel 3 skal jeg undersøke tolkningene til to lokalaviser, *Kongsberg Dagblad* og *Laagendalspostens*, samt Drammensavisa *Fremtiden*. Til slutt skal jeg kort sammenlikne de tre avisenes tolkning av opptøyene.

I kapittel 4 skal jeg undersøke politiets tolkning av opptøyene som helhet og enkeltdemonstrantenes rolle i dem, både slik de kom til uttrykk i rapporter, vitneuttalelser og korrespondanse, og gjennom politiets oppførsel under opptøyene.

I kapittel 5 skal jeg tolke demonstrantenes tolkninger av opptøyene og deres egen deltakelse i dem, slik de kommer til uttrykk i avisene gjennom sitater og gjengivelse av demonstrantenes oppførsel, og gjennom forklaringer i avhør, rettsmøter og rettssaker.

I kapittel 6 skal jeg sammenlikne de tre aktørenes tolkninger, og diskutere dem i lys av begrepene offisielle, uoffisielle og opposisjonelle tenkemåter. Jeg argumenterer for at *Kongsberg Dagblad*, *Laagendalsposten* og politiets tolkninger var uttrykk for offisielle tenkemåter, da de forsøkte å redusere opptøyenes betydning og undergravde demonstrantenes rolle som bevisste, aktive deltakere. Demonstrantene uttrykte ikke en enhetlig tenkemåte, men ulike uoffisielle tenkemåter. Men de fleste som deltok aktivt i opptøyene uttrykte en opposisjonell tenkemåte gjennom sine språklige tolkninger, og ikke minst handlinger under opptøyene. *Fremtiden* var del av en offentlig tenkemåte innad i arbeiderbevegelsen, og fikk dermed ikke fullstendig øye på det opposisjonelle potensialet i opptøyene. Til slutt skal jeg se på hvilke konsekvenser prosjektet har for vårt syn på Kongsberg og Norge i denne perioden, samt foreslå noen mulige problemstillinger for videre forskning.

Jeg bruker begrepet «opptøyer» om fenomenet generelt, eller i omtale av hendelsene 1.-2. mai i helhet. «Oppløp» bruker jeg om enkelthendelsene henholdsvis 1. og 2. mai. «Politiet» refererer til politikorpset i Kongsberg, ikke politiinstitusjonen som helhet, med mindre annet er spesifisert. Dessuten bruker jeg «demonstranter» om alle som deltok i opptøyene; dels fordi det ikke fins noe godt, nøytralt norsk uttrykk for en som deltar i opptøyer, dels fordi de fleste deltakerne var motivert av sosiale og klassepolitiske årsaker. *Dagbladet* henviser til *Kongsberg Dagblad*, med mindre annet er spesifisert.

En del ord skrives ulikt av ulike forfattere, og ofte inkonsekvent av samme forfatter. Tilsvarende har navn ei rekke ulike skrivemåter. I løpende tekst har jeg valgt å bruke den skrivemåten som ligger tettest opp til moderne skrivemåte, eller skrivemåten personen selv brukte, der vi vet dette. Ved direkte sitat gjengis den skrivemåten

forfatteren har brukt, både ved navn og andre ord, eventuelt med merknad om nødvendig.

Kildekritiske spørsmål diskuteres underveis der det er relevant for drøftinga.

2 Bakgrunn og hendelsesforløp

I dette kapitlet skal jeg først risse opp hendelsesforløpet 1.-3. mai. Her er kildegrunlaget lokalaviser og politiets etterforskningsdokumenter og justisprotokoller, samt *Polititidende*.

Deretter skal jeg diskutere den sosiale, økonomiske og kulturelle konteksten og bakgrunnen for opptøyene, med utgangspunkt i aviser og ulik sekundærlitteratur. Det er ikke utgitt noe enhetlig lokalhistorisk verk om Kongsberg siden det summariske tobindsverket *Kongsberg 1624-1924* av Joh. K. Bergwitz. Derfor har det vært nødvendig å lene seg på annen tilgjengelig litteratur, som bedriftshistorier og fagforeningshistorier, samt litteratur om perioden generelt, særlig med tanke på sosiale og økonomiske spørsmål.

2.1 To oppløp

1. mai 1917 gikk det rykter om at det skulle foregå pipekonsert utenfor Vinstuen i Storgata i Kongsberg, et serveringssted drevet av Thora Forberg og eid av Peder Nygaard.²⁷ Utover kvelden samla en folkemengde seg her, og folk begynte å kaste stein mot Vinstuens vinduer. Politiet hadde plukka opp ryktene og var til stede, og hadde «ingen vanskelighet» med «at holde de svake lidenskaper i tømme». Rundt klokka ett om natta spredte folkemengden seg, etter at alle vindusruter samt glassdørene til Vinstuen, var knust. Politiet noterte navn på uromakere, og frykta nye opptøyer dagen etter.²⁸

Frykten var berettiga. 2. mai drev en stor folkemengde mellom Storgata, hvor Vinstuen lå, og Kirketorget, hvor både politistasjonen og sølvgruvedirektøren Münsters bolig befant seg. Etter hvert samla folkemengden seg i sidegatene rundt Kirketorget. Stemninga var betydelig hissigere enn dagen før, og folkemengden storma Kirketorget «under høie rop» og stedet ble «tæt besat».²⁹ Noen begynte å kaste stein mot Münsters bolig og folkemengden forsøkte å presse seg fram mot boligen. Demonstranten Sigvart Sverre Nilsen ble anholdt av politiet, men folkemengden bombarderte betjentene med is og snø, og han ble revet løs. Steinkastinga tiltok nå i styrke, og flere ruter ble knust. Situasjonen var ute av kontroll for byens politistyrke, som så seg nødt til å tilkalle hjelp fra vernepliktige soldater som var rekvirert som reservearbeidsstyrke for Kongsberg Våpenfabrikk. De marsjerte inn på torget rundt klokka ti, ubevæpna, og forsøkte å bryte opp folkemengden, til liten nytte.

Så kom en ny avdeling med vernepliktige arbeidere inn på torget, denne gang med geværer og bajonetter. En politikonstabel henta ei utskrift av opprørsloven. Om politimesteren leste denne opp tre ganger, ville militærmakta settes inn mot mengden, men det ble ikke nødvendig.³⁰ Også tilskuerne til hendelsene på kirkegården like ved, ble nå bedt om å gå, og det ble satt opp vaktposter ved inngangene til kirkegården. De fleste

²⁷ Driftsretten går fram av Korrespondanse mellom politimesteren og statsadvokaten 12.5.-2.6.1917; eierforholdet av P. Nygaards begjæring om tiltale; Rapport til politimesteren 15.5.1917. Unntatt avisene, er alle primærkilder henta fra Statsarkivet i Kongsberg. *Polititidende* er henta fra arkivets bibliotek.

²⁸ *Fremtiden*, 2.5.1917.

²⁹ *Fremtiden*, 3.5.1917. Resten av avsnittet er basert på samme.

³⁰ Bare *Laagendalsposten*, 4.5.1917 nevner at det ble trua med opprørsloven. For opphavet til opprørsloven, se Dørum & Sandvik 2012: 26-27.

hadde fått nok og tok veien hjemover, men noen demonstranter holdt fortsatt stand en stund til, før de også dro hjemover. En politikonstabel hadde blitt skadd under steinkastinga, og politiet lovte «et ganske omfangsrikt retslig efterspill». Etter klokka ett råda det ro i byen, men rykter om nye opptøyer gikk fortsatt og det herska en «nervøs stemning».³¹

Politiet hadde imidlertid tatt sine forholdsregler: Neste dag kom fire betjenter fra Drammen for å hjelpe den lokale politistyrken, og dessuten var sju av de vernepliktige fra dagen før utstyrt med polititegn. Politiet talte da i alt 18 personer. De resterende vernepliktige var klare til å rykke ut, og var utstyrt med geværer og skarpe patroner. «Disse forberedelser rygtedes i byen og bidrog til at lægge demper paa lidenskaperne». Det gikk likevel rykter om nye demonstrasjoner, nå på flere ulike steder i byen, noe som kan ha bidratt til at det ikke samla seg noen større folkemengde på noen av stedene. Spredte forsøk på «pipekonsert» ble raskt slått ned på av politiet, og før midnatt herska det ro.³²

Hvordan ble Kongsbergs arbeidere og øvrige befolkning mobilisert til opptøyer? De to oppløpene kom i stand på ulike måter. Vinstueoppløpet ser ut til å ha vært så å si helt spontant. Omtrent alle som ble etterforska oppga at de hadde hørt rykter om pipekonsert utenfor Vinstuen, eller at de kom over dem tilfeldig.³³ Oppløpet 2. mai var mer bevisst planlagt. Det hadde utspring i Våpenfabrikken, der det gikk et flygeblad om å møte opp på Kirketorget klokka ni for å protestere mot vedprisene.³⁴ Deretter gikk det rykter over byen om et mulig nytt oppløp.

De aller fleste som ble etterforska, sikta eller tiltalt, var vanlige lønnsarbeidere. Mange av disse arbeida i Våpenfabrikken, men vi finner også to sagarbeidere, og en med arbeid hos en trelastvarehandler. Det fins tre unntak. Malla Stenbek var den eneste kvinnen som ble sikta, tiltalt og dømt. Hun var ikke selv lønnsarbeider, men hadde «fælleseie med sin mand», som var våpenarbeider og «hvis økonomiske forhold kun [ble angitt] at være som en almindelig arbeiders».³⁵ Birger Hoen arbeida også i Våpenfabrikken, men som «kontorist», ikke i produksjonen.³⁶ Asbjørn Kristian Rudin var uten inntekt og jobba for faren, på grunn av et handicap.³⁷ Det bør ellers nevnes at både «velklætte», «Forretningsfolk og Arbeidere» skal ha deltatt under oppløpet 1. mai.³⁸

2.2 Rettslig etterspill

Under oppløpet 2. mai forsøkte politiet å arrestere en demonstrant i tillegg til Nilsen, nemlig Olaf Antonsen Pukverket. Begge kom seg løs med hjelp fra meddemonstranter. Natt til 3. mai arresterte politiet Nilsen og Jakob Mardon Jakobsen for deltakelse i opptøyene 2. mai. Jakobsen var en rømling fra fengselet i Haugesund, hvor han også ble sendt kort tid etter arrestasjonen.³⁹ 16. mai ble også Pukverket arrestert og

³¹ *Fremtiden*, 3.5.1917. Steinkastet mot politikonstabelen behandles nærmere i 4.3 og 5.3.

³² *Fremtiden*, 4.5.1917.

³³ Rapport til politimesteren 2.6.1917; Rapport til politimesteren 10.5.1917; Rapport til politimesteren 12.5.1917; Forhørsretssak nr 11 1917; Forhørsretssak nr. 9 1917; Forhørsretssak 4.-5.5.1917.

³⁴ *Kongsberg Dagblad*, 4.5.1917; *Laagendalsposten*, 4.5.1917. Flere bekrefta dette i avhør, eks.: Forhørsretssak nr. 12 1917.

³⁵ Meddomsretssag no. 6 1917.

³⁶ Meddomsretssag no. 8 for 1917. Lønna var imidlertid på samme nivå som de andre arbeidernes.

³⁷ Ekstrakavskrift av rapport av 8.5.1917.

³⁸ *Kongsberg Dagblad*, 4.5.1917; *Laagendalsposten*, 2.5.1917.

³⁹ Justisprotokoller for bysaker 1914-1920; *Polittidende*, 15.5.1917. Retts- og avhørsdokumentene etter Jakobsen befinner seg antakelig i samlinga til Haugesund politikammer ved Statsarkivet i Stavanger. Jeg har dessverre ikke hatt mulighet til å spore opp disse.

varetektsfengsla for deltakelse i opptøyene både 1. og 2. mai.⁴⁰

Sammen med Kaare Østlid, fikk disse tre fengselsstraff etter opptøyene – Nilsen i 90 dager, Pukverket i 120, og Østlid i 40. De ble alle dømt for vold mot offentlig tjenestemann og forstyrrelse av offentlig ro og orden. Nilsen og Pukverket ble også dømt for ikke å ha begitt seg bort etter pålegg fra øvrigheten, for å ikke oppgi navn til offentlig tjenestemann. I tillegg ble Pukverket dømt for skadeverk mot andres eiendom. Som nevnt noterte politiet flittig navnene på flere av de involverte i opptøyene. De resterende som ble straffa, fikk bøter, ikke fengselsstraff. Det gjaldt i det store og hele de samme lovbruddene som over. Flere fikk også straff for å ha bidratt til opptøyene med plystring, roping og annen lyd.⁴¹ Kun våpenarbeider Hans Theodor Moe slapp straff. Saken ble henlagt under etterforskninga.

2.3 Årsaker og kontekst

Vinstuen var nylig åpna, som ett av ytterst få steder i Kongsberg med rett til å servere alkohol. Stedet vekka «almindelig forargelse» blant befolkninga.⁴² Bakgrunnen for oppløpet 1. mai virker altså opplagt: Det var motivert av avholdssaken. Samtidig fins det tegn på at en del av de involverte snarere var motivert av å *få tilgang til* Vinstuen, enn av å stenge den.⁴³ Oppløpet kan ha vært uttrykk for sinne fra dem som var ekskludert fra serveringsstedet som sosial arena. Det må bemerkes at kun én avis, attpåtil den med sterkest aversjon mot demonstrantene, meldte om at demonstrantene kom med slike utsagn. Dersom det stemmer, kan det tyde på at ikke alle som deltok, var motivert av samme årsak. Eventuelt var demonstrantene motivert av flere, til dels motstridende årsaker: Både av et ønske om å bli kvitt Vinstuen, og av harme mot sosial eksklusjon.

De fleste kildene er enige om at oppløpet 2. mai gjaldt vedprisen. I mer generelle termer var altså oppløpet på Kirketorget motivert av dyrtida. Som følge av verdenskrigen opplevde Norge en kraftig prisvekst, særlig på forbruksvarer. Reallønna falt kraftigere i Norge enn i de andre skandinaviske landene.⁴⁴ Provianteringsrådet i Kongsberg hadde bedt om ti tusen kubikkmeter ved, men Sølvverket kunne bare levere sju tusen.⁴⁵ Det er både med på å forklare hvorfor vedprisen ble en viktig sak, og hvorfor demonstrantene hevdet at sølvverket hadde plikt til å levere ved til byens befolkning til en holdbar pris.⁴⁶ Dette kravet om plikt og rettferdig pris, gjør at oppløpet minner om førmoderne prisopptøyer etter E.P. Thompsons mønster. Men det ser ut til at kravet var basert på provianteringsrådets bestilling, ikke sedvane.

Andre påvirkningsfaktorer kan også ha bidratt til at opptøyene fant sted akkurat der og da. Som nevnt kom initiativet til oppløpet på Kirketorget fra våpenarbeiderne. Våpenfabrikken var åsted for arbeidskonflikt i 1917, som ser ut til å ha blitt tilspissa utover våren. I 1915 var det etablert en ny fagforening ved Våpenfabrikken som var tilslutta LO-forbundet Jern og metall, og seinere i mai 1917 leda denne foreninga an i en lønnskonflikt ved fabrikken. I løpet av 1917 slo de to fagforeningene seg sammen, noe som «speilte radikaliseringsen av arbeiderklassen i samme periode».⁴⁷

Dessuten opplevde Våpenfabrikken en krigsboom, som skapte et enormt behov

⁴⁰ Justisprotokoller for bysaker 1914-1920; *Polititidende*, 29.6.1917.

⁴¹ Se 4.3. For dommene mot hhv. Nilsen, Pukverket og Østlid, se: Meddomsretssag No. 4 for 1917; Meddomsretssag No. 2 for 1917; Retsbok nr. 16 1917.

⁴² Korrespondanse mellom politimesteren og statsadvokaten 12.5.-2.6.1917.

⁴³ Se 3.1.

⁴⁴ Askerøi 1970: 33.

⁴⁵ *Fremtiden*, 24.3.1917.

⁴⁶ Korrespondanse mellom politimesteren og statsadvokaten 12.5.-2.6.1917. Se også 4.1.

⁴⁷ *Kongsberg Dagblad*, 21.5.1917; Daling 2004: 48, 66.

for arbeidskraft. Derfor ble det i 1916 avgjort at arbeidere fra diverse mekaniske verksted skulle utskrives for å avtjene verneplikt ved Våpenfabrikken. De ble innkvartert ved Victoria Hotel, som blant arbeiderne ble kalt «streikebryterboligen». Det rådte en frykt for at de vernepliktige skulle kunne settes inn ved en eventuell streik. Dette skjedde ikke, men det var til gjengjeld disse soldatene som ble satt inn mot demonstrantene på Kirketorget. Samtidig var det som følge av våpenindustriens sentrale rolle, stor frykt for spionasje mot Våpenfabrikken. Dette må ha satt preg på stemninga i byen, og fikk også uttrykk i politiske vedtak: Utpå seinhøsten 1917 ble Kongsberg en «forbudt by» for utlendinger.⁴⁸ Det var en trykka stemning i Kongsberg dette året.

Likevel må demonstrantene ha fått inspirasjon et sted. Under festen i Arbeidersamfundet 1. mai tok taleren, Gunstein Anderson, til orde for å «styrte [...] systemet», riktignok først «naar tiden er inde». Talen ble mottatt med «langvarig og demonstrativt bifald».⁴⁹ Likevel går det fram av avhørene at opptøyene ikke hadde opphav her: Vinstueoppløpet var allerede i gang da festdeltakerne hørte om det. Men talen kan ha virka inspirerende på noen av dem som var til stede.

Det kan også rapporteres om uro i utlandet. Februarevolusjonen i Petrograd nådde Kongsberg 13. mars. *Kongsberg Dagblad* meldte at det var «utbrutt voldsomme arbeideruroligheter [...]». Petrograd ser ut som en slagmark.⁵⁰ De andre rapportene fra Russland i dagene etter, meldte om åpen revolusjon, men også om oppløp, plyndring av butikker og gatekamper mot politi og militære. Snart etter kom det rapporter om sosial uro i Tyskland. Da nyhetene om matopptøyene i Sverige nådde Drammen, kom de sammen med rykter om revolusjon i nabolandet.⁵¹ Riktignok forsøkte *Fremtiden* å dempe dette inntrykket. Likevel kan det for Kongsbergs, og Norges, innbyggere ha sett ut som at en bølge av sosial uro, opptøyer og endatil revolusjon kom både sørfra og østfra. Grunnleggende sett hadde denne uroen opphav i det arbeiderne i Kongsberg selv strevde med. *Fremtiden* skrev: «Det gjærer i alle verdens lande. Endelig gjærer det. Det mer end gjærer. Det syder og koker».⁵² Det var bare et tidsspørsmål før det skulle gjære også her.

2.4 Sammendrag

Kongsberg var prega av sterke sosiale spenninger våren 1917: Arbeidskonflikter, verdenskrigens inngripen i daglig økonomi og levesett, rykter om spionasje og følgelig strenge mottiltak. Kongsbergs arbeidere ble hardest ramma av dyrtida. Brensel var en livsnødvendig vare, og når innbyggerne skjønnte at de ikke ville få nok, vekka det naturligvis harme. I en situasjon der de selv var nødt til å spare, var det mindre plass til utskielser som Vinstuen kunne by på. Nyhetene fra Russland, Sverige og Tyskland og lokale aktivister som talte om revolusjon, kan ha vært fyrstikken som satte fyr på kruttønna.

⁴⁸ Myrvang 2014: 480-481; 489. Strenge sikkerhetstiltak var fortsatt i kraft ved Våpenfabrikken utover mellomkrigstida, av frykt for at våpnene de produserte skulle konfiskeres av revolusjonære: 491ff.

⁴⁹ *Fremtiden*, 2.5.1917.

⁵⁰ *Kongsberg Dagblad*, 13.3.1917.

⁵¹ *Fremtiden*, 13.3.1917; *Fremtiden*, 21.3.1917; *Fremtiden* 21.4.1917; *Fremtiden*, 26.4.1917; *Fremtiden*, 28.4.1917; *Laagendalsposten*, 16.3.1917.

⁵² *Fremtiden*, 24.4.1917.

3 Sympati, antipati, ambivalens: Lokal- og regionavisers tolkning

Hvordan tolka avisene i og rundt Kongsberg opptøyene 1.-3. mai? Det er tema for dette kapittelet. Jeg skal først ta for meg *Kongsberg Dagblads* tolkning, deretter *Laagendalspostens* og til sist *Fremtidens* tolkning av opptøyene og av demonstranter, før jeg kort sammenlikner de tre avisenes tolkninger.

Kongsberg Dagblad var tilknyttet Venstre. *Laagendalsposten* var også regna som venstreavis, men var partiuavhengig. *Fremtiden* var partiorgan for DNA.⁵³ Dessuten var avisa lokalisert i Drammen, og som vi skal se kan dette ha påvirket avisa til å ha hatt et «utsidesyn» på opptøyene. Selv om *Laagendalsposten* var regna som venstreavis, var avisa likevel sympatisk til deler av arbeiderbevegelsen. Det kan ha sammenheng med koplingene som eksisterte lokalt mellom Venstre og arbeiderbevegelsen.⁵⁴ At avisene hadde ulik partitilhørighet og ideologiske standpunkt, har påvirket hvordan de tolka og framstilte opptøyene og demonstrantene.

3.1 Delegitimering og ironisk distanse: *Kongsberg Dagblad*

Oppløpet utenfor Vinstuen 1. mai ble omtalt av *Kongsberg Dagblad* (heretter *Dagbladet*) neste dag, i en notis under ei spalte med stort og smått av lokalnyheter. Selv om hendelsene stort sett ble gjengitt på summarisk vis, uttrykte avisa en negativ holdning overfor opptøyene: De ble omtalt som «en høyst generende affære».⁵⁵

To dager seinere utdypte en av *Dagbladets* skribenter denne sjenerende affæren. Artikkelen er signert «M.B.L.», som andre steder signerte med «M.B. Landstad». Det dreier seg om forfatteren Magnus Brostrup Landstad. Han skrev revyer og operetter som blant annet ble satt opp i Kongsberg, og ble etter hvert tilknyttet *Dagbladet*.⁵⁶ Hans skildring av Vinstueoppløpet var hendelsesnær og ironisk:

Da jeg kom hjem fra redaksjonen 1ste mai var det første min datter fortalte meg *det*, at hun paa skolen hadde hørt, at vinstuen skulde stormes. Eller som skoleguttene hadde sagt «pælmes». Naa, jeg trodde det var bare smaagutstreker, men jeg hørte senere at ogsaa ungsosialisterne skulde være med, naar det var slut i Samfundet og det viste sig at holde stik [sic].

[...] Til aa begynde med var det bare smaagutter som forsøkte sig med nogen enkelte sneklumper og stein. Men litt efter litt tok det fart. Efterat det var slut i Samfundet drog en hel del av de værste spektakelmakere over paa Nymoen for aa assistere tumultuanterne. Der var for aa bruke et svensk uttryk et «tjut» uten like. Da der var lyst som en dag utenfor lokalet trak de voksne sig tilbake til Nygaards tomt og smaapøbelen kløv over gjerdet ind i skolegaarden. Fra disse to steder begyndte der saa en regulær

⁵³ Høeg 1973: 177-178, 268-269, 301-302. Jeg har kun tatt for meg aviser som er tilgjengelige via Nasjonalbibliotekets nettsider, av hensyn til tidsbruk og oppgavens omfang. Dermed har jeg ikke undersøkt *Kongsberg Tidende*, som er å finne i Nasjonalbibliotekets fysiske samlinger.

⁵⁴ For eksempel var Våpenarbeidernes fagforening tilknyttet Venstre helt fram til 1920: Daling 2004: 53. Se også 3.2.

⁵⁵ *Kongsberg Dagblad*, 2.5.1917.

⁵⁶ Han fikk fast oppdrag med å skrive «Ukens revy» i løpet av 1913, og ser ut til å ha blitt skribent i avisa en gang etter dette, men var seinere tilknyttet *Laagendalsposten*. Han var etterkommer av salmedikteren ved samme navn: Magnus Brostrup Landstad (u.d.).

«trommeild» mot vinduerne med det resultat, at alle 4 speilglasruter i 1ste etasje blev knust.⁵⁷

Antakelig var oppløpet til dels «smaagutstreker» – vi vet at en del deltakere var helt nede i 10-13-årsalderen,⁵⁸ og det kan godt hende en del av disse var med for moro skyld, heller enn av politisk overbevisning. Like fullt nevnte han at «Man gjenkjendte de fleste av Ekermoens og Gamlegrændens faste skokk, men der var ogsaa flere velklætte folk som deltok i optøierne.»⁵⁹ Denne «faste skokken» referer til Kongsbergs arbeidere.⁶⁰ Det er tydelig at Landstad anså dem som et uromoment. For selv om både disse og «velklætte» folk var til stede, er det tydelig at han la brorparten av skylden for opptøyene over på «ungsosialistene», altså politisk aktiv arbeiderungdom: Opptøyene «tok fart» i det «de værste spektakelmakere» fra Arbeidersamfundet ankom stedet. Landstad differensierte heller ikke i særlig grad mellom disse ungsosialistene og «smaapøbelen». Allerede her la Landstad til grunn noen sentrale, men selvmotsigende trekk i tolkninga av opptøyene 1.-2. mai: Opptøyene var på den ene siden uttrykk for halvkriminelle ungdommer på utkikk etter eventyr og pøbelstreker, og på den andre for politisk motivert vold igangsatt av sosialister. Imidlertid var ikke dette nødvendigvis noen motsetning for Landstad og *Dagbladet*.

Landstad siterte også en del av demonstrantenes utrop under oppløpet. Blant annet skal en svenske ha ropt: «– Jag vil ha stugan öpnat [...]. Kläm paa. Jag vil ha «tut»!». Og:

En hel del kjerringer saas ivrig opmuntrende sine haabefulde poder til aa delta i bataljen. Særlig utmerket sig moren til en fyr, som gjentagende ganger er negtet servering i vinstuen. Hun hadde et par yngre gutter med sig. Ret som det var ropte hun: «Driv paa naa gutter og kast stein, naa ser ikke polti dere». Og saa smaldt det i væggerne og ruterne igjen.⁶¹

Det er flere moment å merke seg her. For det første kan vi se at de demonstrantene Landstad valgte å sitere og heve fram, var drevet av egoistiske krav om å få servert drikke til seg selv eller folk i egen familie. Landstad kommenterte ingen andre steder formålet bak oppløpet. Til tross for at de andre avisene pekte på avholdssaken, så Landstad ut til å tolke demonstrantenes baktanker som utelukkende motivert av drukkenskap.

Dessuten ble alle sitater skrevet ut på demonstrantenes eget språk og sosiolekt. Det kan være flere grunner bak dette valget. For det første var dette en mer personlig rapport enn vanlige avissaker. I tillegg til å være personlig, er rapporten hendelsesnær. Det kan derfor hende Landstad har valgt å gjengi sitatene på denne måten som en realismeeffekt, for å la leseren komme tettere på aktørene under oppløpet.

Demonstrantenes språk og sosiolekt avslører dessuten hvor de kommer fra, både i geografisk og i sosial forstand – språk og talemåte er like mye en klassemarkør som en markør av hjemland og hjemsted. Landstad viser dermed hvilken klasse tumultantene var fra. Det virker viktig for ham å få fram at deltakerne var langt nede på den sosiale rangstigen, og dessuten at noen av dem var utenlandske fremmedelement som ikke hørte hjemme i byen.

Det mest interessante ved Landstads rapport er beskrivelsen av demonstrantene

⁵⁷ *Kongsberg Dagblad*, 4.5.1917.

⁵⁸ Justisprotokoller for bysaker 1914-1920.

⁵⁹ *Kongsberg Dagblad*, 4.5.1917.

⁶⁰ Eikermoen og Gamlegrenda var arbeiderstrøk utafør sentrum: Borgersen & Sunmann 1991: 9.

⁶¹ *Kongsberg Dagblad*, 4.5.1917.

som ville og usiviliserte «indianere». Han sammenlikna dem til og med med dyr som fortjente fysisk avstraffelse:

Saasart politiet hadde drevet folkemængden den ene veien, saa kom der en ny til fra et andet sted under hujing og skrik. Det var et øresønderrivende leven. [...] Maken til hyl har jeg aldrig hørt. Det skulde da være i indianerscenen i «Jorden rundt paa 80 dage».

[...]

Jeg stod hele tiden og lurte paa om ikke en brandslange skulde gjort godt. Jeg har engang set en kat faa en vandtønde over sig. Det syn glemmer jeg aldrig. Jo De kan tro den ristet paa ørene og gik hjem og la sig.

Det var *det* publikum skulde gjort ogsaa den natten.⁶²

Sammenlikninga med indianere gikk igjen i rapporten fra oppløpet på Kirketorget 2. mai i samme avis:

Politiet gjorde, hvad der under de forhaandenværende omstendigheter var at gjøre – gik om blandt demonstranterne, søkte at holde dem mest mulig i ave og noterte navne. Det gik tildels nokså gemytlig for sig. Gutterne danset rundt politiet. Det var som scener fra en indianerleir.⁶³

Både sammenlikninga av demonstrantene med indianere og med katter, var antakelig ment humoristisk. Det er likevel grunn til å ta sammenlikninga på alvor. Også humor og ironi kan i høyeste grad avsløre forfatterens perspektiv og antakelser. Med dette i mente, var implikasjonen at demonstrantene ikke var fullt ut menneskelige eller siviliserte og måtte temmes gjennom fysisk avstraffelse. Landstad dehumaniserte dermed demonstrantene.

Rapporten fra opptøyene på Kirketorget 2. mai var ikke signert av Landstad, men inneholder like fullt mange av de samme antydningene om deltakerne i opptøyene. For eksempel uttrykte artikkelen en tilsvarende ambivalens overfor demonstrantene – de var umodne ungdommer «der neppe var konfirmert» og som brølte, men likevel kunne de sosialistmarsjen, og nynna på denne under oppløpet.⁶⁴

Dessuten antyda *Dagbladet* at de som var aktive med roping og steinkasting under oppløpet, utgjorde et fåtall av de oppmøtte demonstrantene: «De agerende var bare gutter og de var heller ikke mange». Artikkelen hadde et tydelig konspiratorisk anslag: «Hvorfor der skulde demonstreres, er ikke helt klart, der angives flere mer eller mindre sandsynlige grunde. Men spektakelmakerne hadde *faat sine ordrer fra et eller andet hold*». Hvor kom ordrene fra? *Dagbladet* pekte på at det hadde sirkulert et flygeblad i Våpenfabrikken, og hevda at det er der man burde «søke efter den eller de oppviglere, der staar bak».⁶⁵ Som vi har sett tyder alt på at initiativet til oppløpet 2. mai faktisk kom fra Våpenfabrikken. Samtidig kan aktiviteten på Våpenfabrikken og organiseringa av arbeiderne der ha vært en kilde til uro, ikke bare for fabrikkledelsen, men også blant grupper som stilte seg negativt til utviklinga i arbeiderbevegelsen. Koplinga *Dagbladet* gjorde mellom oppløpet 2. mai og arbeiderne ved Våpenfabrikken, kan tyde på et ønske om å ramme fagbevegelsen eller arbeiderbevegelsen generelt, som oppviglersk. Dette konspiratoriske anslaget sto imidlertid i motsetning til tolkninga av demonstrantene som ville og usiviliserte. Nå sto demonstrantene tvert imot fram som lydige og styrte.

Dagbladet sādde også tvil om demonstrantene i det hele tatt hadde legitime

⁶² Ibid.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Ibid. Min utheving.

grunner til å ta til gatene. Som nevnt over, gikk det rykter om nye opptøyer 3. mai. *Dagbladet* skrev:

I luften svirret all slags rykter om, hvad der igaarftes skulde ske. Først og fremst skulde det gaa utover direktør Münster. Han skulde ikke bare straffes for de vanskeligheder han angivelig hadde lagt iveien for byens vedforsyning, men ogsaa fordi han paa en odiøs og utækkelig maate hadde avvist et lønskrav fra arbeiderne og talt om «2 kroner dagen efter krigen».

Selv om *Dagbladet* omtalte Münsters avvisning av lønnskravene som «odiøs» og «utækkelig», var dette de anonyme anklagernes egne ord, og ikke avisas oppfatning. *Dagbladet* avviste dem tvert imot like etterpå som «bare dikt».⁶⁶ Selv om dette gjaldt muligheten for nye opptøyer 3. mai, vitner det om et syn på demonstrantenes motivasjoner som illegitime.

Hvem handlet på «ordrene» fra Våpenarbeiderne? Vi har sett at *Dagbladet* påpekte at de fleste av «de agerende» var skoleungdom. Dessuten dreide det seg mest om «tilflyttede folk og flere av dem har før vært hos politiet og er endog straffet». Antakelig er påstanden basert på arrestasjonene politiet gjorde. Journalisten noterte seg at politiet gjorde to arrestasjoner dagen etter:

Den første av de to viste seg aa være en som ifjor like før jul stjal en del brændevin oppe ved Svenesund. Den anden knegt er en tidligere straffet person som i 1913 brøt ut av fængselet i Haugesund. [...] Det var altså en god fangst hr. [politimester] Bjarne Berg gjorde.⁶⁷

Utdraget dreier seg om henholdsvis Sigvart Nilsen og Jakob Jakobsen, som dukka opp igjen i *Dagbladets* omtale av rettsakene mot dem. Sistnevnte ble omtalt der som «utbryteren fra Haugesund», Nilsen som «voldsmand» og «brendevinstyven fra Svenesund».⁶⁸ I forbindelse med arrestasjonen av en annen demonstrant, Olaf Pukverket, skrev avisa at Pukverket skal ha vært «mer end almindelig brutal baade med stenkast og hujing og piping», og hevda han skal ha oppfordra andre til å bruke vold.⁶⁹ Det kan selvsagt innvendes at avisa her gjenga viktige og korrekte opplysninger for offentligheten. Men i omtalen av de arresterte ble det lagt vekt på de personlige egenskapene ved enkeltdemonstranter: De var kriminelle, voldelige utskudd, og flere av dem kom attpåtil utenbys fra. Ved å heve dem fram som representanter for demonstrantene, malte *Dagbladet* et bilde av disse som kriminelle urokråker og fremmedelement. Opptøyene framsto ikke som lokalt forankra. *Dagbladets* framstilling bidro til å delegitimere opptøyene.

Dagbladet framstilte selve oppløpet som en meningsløs voldsorgie. «[Oppviglerens] virksomhet» hadde som eneste resultat «et langt fængselsophold for flere unge gutter og et livligere salg av store og smaa glastruter».⁷⁰ Med andre ord var oppløpet kun til skade for Münsters bolig og for deltakerne selv. Uansett intensjonen til (de antatte) bakmennene, anså *Dagbladet* oppløpet som nytteløst: Ofrene var delvis uskyldige unge gutter som lot seg manipulere, heller enn disse bakmennene selv. Dette narrative står i motsetning til framstillinga av de arresterte demonstrantene som voldelige kriminelle.

Vi ser også at *Dagbladet* roste politimesteren for sin «god[e] fangst» av kriminelle demonstranter. Dette kan settes i sammenheng med sammenlikninga vi så over, mellom

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Ibid. Den første er altså Sigvart Nilsen, den andre Jakob Jakobsen. Nilsen diskuteres nærmere i de neste kapitlene. For mer om Jakobsen, se note 39.

⁶⁸ *Kongsberg Dagblad*, 22.6.1917.

⁶⁹ *Kongsberg Dagblad*, 19.5.1917. Se 4.3, 5.2.

⁷⁰ *Kongsberg Dagblad*, 4.5.1917.

demonstrantene og uskikkelige katter eller «ville»: En fangst er noe man gjør av ville dyr, eller eventuelt av «ville» i betydninga dehumaniserte mennesker.

Måten *Dagbladet* skildra soldatenes oppbrytning av opptøyene, fortjener også oppmerksomhet. Da de bevæpnede soldatene plassert på kasernen ved Grand Hotel i Kongsberg, ankom Kirketorget, begynte de å rydde plassen for demonstranter. Foran soldatene «stod folk som sild i en tønne», men bak dem regjerte «fred og idyl». Soldatene utgjorde dermed et skille mellom denne «fred og idyl» og den implisitte ufreden og kaoset på motsatt side. I et interessant grep levde *Dagbladets* journalist seg inn i ordfører Johannes Jarnæs' følelsesliv i øyeblikket: «Ingen fik gaa der [bak soldatene] undtagen ordf. Jarnæs, der fra denne reserverte plass med oprigtig sorg iagttog opløpet og skammet sig over byen».⁷¹ Sett i sammenheng med de øvrige skriviene om opptøyene, så det ut til at avisas tolkning var den samme som ordførerens.

Lørdagsutgavene av *Dagbladet* hadde en fast spalte kalt «Ukens revy», der en eller flere hendelser fra siste uke ble gjort til gjenstand for en satirisk diktstubb satt til en melodi. Ikke overraskende var opptøyene 1.-2. mai temaet i «Ukens revy» lørdag 5. mai. Stubben var ført i pennen av Landstad. Man kunne forvente at han her retta satiren mot Arbeidersamfundet eller Våpenarbeiderne, men han forsøkte i stedet å gjøre lettsindig narr av de fleste som kunne sies å ha noen sammenheng med opptøyene, inkludert provianteringsrådet og gruvedirektør Münster. Tilsynelatende ble både deltakerne i opptøyene og provianteringsrådet sammenlikna med svin: «Provjanteringsens griser holdt ei / slikt et svine-haloi paa sin vei / [...] / Gisse, gisse min deilige tull! / nu er «Traakka» av smaagriser fuld. / De har stein, de har lyst hver for sig / paa litt griselig leven, som dig». Hvem «dig» er i siste strofe, er uklart, men det kan henvise til leseren, altså til Kongsbergs innbyggere. Her finner vi dessuten enda en sammenlikning med dyr. Opptøyene ble tolka som uttrykk for et dyrisk bråk og svineri, noe alle Kongsbergs innbyggere hadde «lyst» til å delta i.

Det mest slående med diktstubben var imidlertid at Karl A. Wad, redaktør for *Laagendalsposten*, ble utpekt som «dirigent» for oppløpet 1. mai:

Ja, saa er da vor vinstue stængt / og hver rute med gatestein dængt. / Der blev pepet i høieste grad, mens han svinget med taktstokken, Wad. / Til fru Forberg han vilde dem ha, / -- bedste Wad, nei men vet De nu hva! / De bør passe Dem litt, kjære ven, / for slikt griselig leven igjen.⁷²

Dette viste antakelig til *Laagendalspostens* sympati for oppløpet utafør Vinstuen.⁷³ Dessuten uttalte gruvedirektør Münster til *Dagbladet* i Kristiania at han mente *Laagendalsposten* hadde bidratt til oppløpet på Kirketorget 2. mai, ved å påstå at Sølvverket ikke ville levere ved. *Laagendalsposten* selv benekta dette.⁷⁴ Både Münsters uttalelse og Landstads spark mot avisa, tyder på at *Laagendalsposten* hadde et rykte på seg for å være radikal. Selv om det er lett å avvise Landstads bemerkning som et humoristisk stikk, hadde det nok et reelt grunnlag i en viss ideologisk konflikt mellom de to avisene. Dessuten gikk narrativet om opptøyene som kontrollert av bakmenn igjen her, men denne gangen med Wad som «dirigent». Dette henviste antakelig ikke bare til konflikten mellom de to avisene nevnt ovenfor. Det kan også tyde på at Landstad så på

⁷¹ *Kongsberg Dagblad*, 4.5.1917.

⁷² *Kongsberg Dagblad*, 5.5.1917.

⁷³ Se 3.2.

⁷⁴ *Laagendalsposten*, 4.5.1917.

arbeiderbevegelsen og *Laagendalsposten* som allierte eller ideologisk beslekta, og det ikke helt uten grunn.

3.2 Fra ambivalent sympati til fordømmelse: *Laagendalsposten*

Opptøyene utafor Vinstuen 1. mai vekka umiddelbart sympati hos *Laagendalsposten*, iallfall så lenge det gjaldt *saken*, nemlig å stenge Vinstuen. Avisa uttrykte sympati for oppløpet på vegne av byens kvinner, antakelig fordi Vinstuen var et sted mennene gikk til og drakk bort penger – det er iallfall dette avisa impliserte: Oppløpet mot Vinstuen var et uttrykk for en «dyp og berettiget Harme hos Byens samlede Befolkning mot denne Faldgrube, som suger saa samvittighetsløst paa det [Hjemmene] saa saart trenger til Livsophold i disse Dyrtider». Som vi har sett, ble Vinstuen stengt av politimesteren som følge av oppløpet. «Byen vil takke ham for det», ifølge *Laagendalsposten*.⁷⁵ Med andre ord la de til grunn at Kongsbergs innbyggere som helhet stilte seg bak oppløpets kampsak, som også ble utfallet, iallfall midlertidig: At Vinstuen ble stengt.

Avisa omtalte hendelsene som en «Aktion», og til og med som en «direkte Aktion». Dette er militante begrep som impliserer planlegging og gjennomføring av en større eller mindre gruppe, noe som kan stride mot at Vinstueoppløpet tilsynelatende var spontant. Dessuten er sistnevnte begrep knytta til radikale og revolusjonære fløyer i arbeiderbevegelsen, særlig syndikalismen, anarkismen og ulike venstresosialistiske retninger. I Norge var begrepet knytta til Fagopposisjonen og Martin Tranmæls fløy i DNA.⁷⁶ Det kan se ut til at avisa næerte en viss sympati for disse retningene. Gunstein Anderssons tale under 1. mai-møtet på Arbeidersamfundet – der han uttrykte et ønske om å styrte systemet – ble omtalt som rolig og saklig. Dessuten omtalte avisa 1. mai-møtet i Porsgrunn, der Martin Tranmæl selv talte. «Han anbefalte sin Retning – direkte Aktion og social Revolution».⁷⁷ Det er også relevant å nevne at *Laagendalsposten* sympatiserte med «Grundtonen» i Dyrtidaksjonen sommeren 1917, som «særlig Arbeiderbefolkningen paa en følsom Maate lider under».⁷⁸ Satt i sammenheng med sympatien med oppløpet utafor Vinstuen og tilgivelsen overfor måten demonstrantene førte sin sak på, kan det se ut til at *Laagendalspostens* redaksjon hadde en viss, om ikke udelt sympati med arbeiderbevegelsens mer radikale ideer.

Samtidig ser vi ingen entydig appell til at oppløpet var et uttrykk for at nettopp arbeiderklassen i Kongsberg led mest under dyrtida og drukkenskapen. Tvert imot var oppløpet et uttrykk en *samla befolkning*s sinne, på tvers av klasser: Blant demonstrantene var det både «små og store, Mænd og Kvinder, Arbeidere og Forretningsfolk».⁷⁹ Selv om avisa var sympatisk til den radikale fløyen i arbeiderbevegelsen, ser det ikke ut til at sympatien strakk seg til denne bevegelsens klassestandpunkt.

Også *Laagendalsposten* uttrykte en ambivalens overfor demonstrantene. Oppløpet var «et uhyggelig Ekko av fortvilede Hustruer og Mødres Graat og Jammer, som det ikke er ønskelig at høre mere av, et «Tidernes Tegn», som de [eieren av Vinstuen og «hennes Rådgivere»] dog burde en Smule forstaa».⁸⁰ Årsaken til oppløpet var altså lett å forstå for Kongsbergs innbyggere generelt, og ifølge avisa stilte hele byen, ikke bare dens kvinner eller arbeiderfamilier, seg bak den. Likevel var oppløpet et *uhyggelig* ekko som ikke måtte gjentas. Avisas tolkning var at dette var et illegitimt uttrykk for et legitimt

⁷⁵ *Laagendalsposten*, 2.5.1917.

⁷⁶ Fagopposisjonen av 1911 (n.d.); Bjørnson 1990: 410ff.

⁷⁷ *Laagendalsposten*, 2.5.1917.

⁷⁸ *Laagendalsposten*, 6.6.1917.

⁷⁹ *Laagendalsposten*, 2.5.1917.

⁸⁰ *Laagendalsposten*, 3.5.1917.

sinne, som dessuten oppnådde å stenge Vinstuen, iallfall inntil videre. Dermed skulle det ikke være nødvendig med flere «Aksjoner». Legg merke til imperativformen i følgende utdrag: «Politimesteren bekjendtgjør i dag, at Vinstuen er beordret stengt. Dermed maa Publikum slaa sig tilro. Ingen flere Demonstrationer».⁸¹ Ifølge *Laagendalsposten* var altså oppløpet 1. mai i overkant voldsomt, men hadde en tydelig og legitim årsak, som hadde full støtte av hele byens innbyggere. Det var et tilgivelig, om enn overilt, raseriutbrudd.

Denne sympatien skulle imidlertid snu med oppløpet 2. mai. I motsetning til oppløpet ved Vinstuen, hadde ikke dette oppløpet noen klar årsak, ifølge *Laagendalsposten*. Ryktene gikk om masse ulike kampsaker, og dette kaoset ble «utnyttet av samvittighetsløs Ungdom». *Laagendalsposten* hevda imidlertid at «Pipekoncerten» til sjuende og sist var «utklækket» i Våpenfabrikken. Denne påstanden er lik *Dagbladets*, og implikasjonene av den er de samme som ble diskutert i 3.1. I tillegg la *Laagendalsposten* vekt på at flesteparten av de oppmøtte på Kirketorget var «Glanere», som «Aktivistene» dro nytte av – de brukte de uskyldige massene som møtte opp for å se hva som skulle skje, som skjul for sine aktiviteter. Faktisk var disse tilskuerne «likesaa farlige» som «Aktivistene», skal vi tro avisa. «Holdt Glanerne og de lovlige sig væk, vilde Ordensværnet ogsaa ha større Magt».⁸² De oppmøtte på Kirketorget 2. mai utgjorde altså tre grupper: Politisk motiverte «Aktivister», selv om avisa ikke antyder noen entydige politiske formål for oppløpet; «samvittighetsløs Ungdom» som var ute etter å lage bråk; og til sist tilskuere, som ved sitt blotte nærvær gikk aktivistenes ærend. Vektlegginga av rykteflom og uklare motiver, samt at dette ble utnyttet av bråkmakere, bidro til å delegitimere oppløpet. Samtidig strider dette mot at noen skulle ha planlagt en «pipekonsert» på Kirketorget – disse må jo ha hatt en grunn, uansett om denne var legitim eller ikke i avisas øyne. Oppløpet var på samme tid et uttrykk for politisk manipulasjon og ungdommens umoral.

Hvem var så «Aktivistene»? I framstillinga av arrestasjonen av Jakobsen og Nilsen, erklærte *Laagendalsposten* disse for å være «fremtredende Leder[e] av Optøierne» og som utpekt «blandt Optøiernes Spidser» av politimesteren.⁸³ Det er mulig avisa mente de var ledere i den forstand at de hadde vært blant de mest voldelige under oppløpet, men særlig det at de omtalte dem som *framtrædende* ledere, kan tyde på at de mente ledere i betydninga organisator, pådriver eller initiativtaker. I samme avsnitt henviste avisa til begge kriminelle bakgrunn, og dermed etablerte de at optøyenes ledere var kriminelle, med til dels alvorlige dommer bak seg – her også var implikasjonen en delegitimering av oppløpet. Men igjen stridde denne implikasjonen mot konklusjonen om at oppløpet var planlagt blant våpenarbeiderne – Nilsen var iallfall ikke ansatt der.

Avisa mente voldsbruken 2. mai var meningsløs, da regninga gikk til de samme demonstrantene som knuste vinduene i direktørboligen, i form av skatter. I motsetning til Vinstuen, var altså direktørboligen ikke et legitimt mål. De understrekte dette ved å legge vekt på byggets estetiske kvaliteter, og demonstrantenes ignorante holdning:

Direktørboligen laa i dyp Mørke, forlatt av sine Beboere, da de første Stene suste mot den vakre stilfulde Bygnings Vægge under Hyl og Latter. [...] Stenene suste mot Væggene og löt til sine Tider som «Trommeild».⁸⁴

Merk også siste setning i utdraget, hvor lyden av steinene ble sammenlikna med trommeild. Også *Dagbladet* brukte dette begrepet. I nyere tid er det helst brukt i overført betydning, men det ble opprinnelig brukt som begrep for intenst kanonbombardement,

⁸¹ Ibid.

⁸² *Laagendalsposten*, 4.5.1917.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Ibid.

og kom først i bruk under første verdenskrig, få år før opptøyene i Kongsberg.⁸⁵ Det er derfor sannsynlig at betydninga her var tett knytta til trommeild i bokstavelig forstand. Implikasjonen er en høy grad av vold, av disiplinert, militær art. Dette gir et større alvor til demonstrantenes overskridelser, men står samtidig i motsetning til framstillinga av oppløpet som kaotisk og prega av uklare motiver.

Laagendalsposten skildra soldatenes inntog på Kirketorget i dramatiske og ikke så lite sentimentale vendinger. Soldatene kom inn på torget etterfulgt av en politikonstabel, som var klar til å lese opp Opprørsloven, og dermed sette inn soldatene mot demonstrantene:

Skulde det virkelig gaa saavidt, at Politimester skulde være nødt til at oplæse den tre Gange – for saa at overgi sin Magt uindskrænket til den militære Myndighet? Maatte Gud forby det! Folk, som lo haant, hadde neppe Forstaaelse av hvad dette Øieblik betydde i Kongsberg Bys Historie, hvor harmfuldt det var for dens Befolkning og de Mænd, som er sat i Spidsen for dens Styre og indebær dens største Tillidshverv.⁸⁶

Det var selvsagt gode grunner for denne dramatiske tonen – situasjonen var unektelig et dramatisk øyeblikk i Kongsbergs historie. Dette forklarer også avisas enorme lettelse da opprørsloven ikke ble opplest: «Heldigvis. [...] Vagtens blanke og skarpslepne Bajonetter blev sat paa, men der blev ikke Bruk for dem. Gudskelov!».⁸⁷ Med dette retoriske grepet understrekte avisa både overfor demonstrantene som deltok, men også overfor leserne i etterkant hvor alvorlig situasjonen hadde blitt, eller iallfall kunne blitt. Oppløpet ble framstilt som skadelig for Kongsbergs innbyggere og ikke minst byens *ledere*. Ved å understreke dette, var *Laagendalspostens* tolkning at demonstrantene hadde brutt tilliten byens politiske ledelse hadde til dens innbyggere.

3.3 Mellom sympati og ironi: *Fremtiden*

Arbeiderpartiorganet *Fremtiden* meldte ifra om opptøyene mot Vinstuen 1. mai i neste dags avis. De noterte at det hadde gått rykter om et oppløp retta mot serveringsstedet samme dag, og at resultatet var at folk samla seg utafør Vinstuen utover kvelden. Men eieren var varsla på forhånd og, som de ga beskjed om i overskriften: «Vinflaskene var bragt i sikkerhet». Selv om alle speilglassrutene ble knust i løpet av oppløpet, fikk demonstrasjonen «et forholdsvis stilfærdig forløp»:

Det var lange ophold mellem hvert lite bombardement, som regelmæssig blev hilst med jubel av den yngre generasjon [...] [og] baade tilskuerne og de som stod for bombardementet holdt sig hele tiden i ærbødig afstand fra gaarden, og det var ingen vanskelighet for politiet at holde de svake lidenskaper i temme.⁸⁸

Avisa virka opptatt av å tone ned dramatikken ved demonstrasjonen – det var lange opphold mellom hvert «bombardement» av steiner, som dessuten var små; mengden holdt seg på «ærbødig avstand» og følelsene som var i sving, var dessuten «svake». Sett i forhold til opplysningene fra de andre avisene, kan dette ha vært en rimelig tolkning av hendelsene. Samtidig kan det ha vært uttrykk for avisas sympati med demonstrantene, ved at sistnevntes vilje til vold og oppløp ble tona ned. Det kommer ikke tydelig til uttrykk nøyaktig hva som i så fall skulle vekke sympati, men gitt avisas partitilhørighet, dreide det seg sannsynligvis om en generell sympati for Kongsbergs arbeidere og fattige,

⁸⁵ Trommeild a (n.d.); Trommeild b (n.d.). Søk på ordet på nasjonalbiblioteket.no gir første treff i aviser i 1915, i bøker i 1916. I begge sammenhenger er det brukt i beskrivelser av første verdenskrig.

⁸⁶ *Laagendalsposten*, 4.5.1917.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ *Fremtiden*, 2.5.1917.

og at de derfor tok lett på voldsbruken.

Det er verdt å merke seg at denne artikkelen er lagt relativt langt bak i avisa, hele tre sider etter en artikkel som tar for seg 1. mai-festen på Arbeidersamfundet i Kongsberg, og talen til Gunstein Anderson. Hovedpoenget i denne artikkelen var at Kongsberg burde innføre demonstrasjonstog 1. mai for å markere det politiske innholdet ved arbeidernes kampdag. Innholdet i denne artikkelen samt det at den ble prioritert framfor artikkelen om opptøyene, tyder på at organisasjon og markering av politiske krav gikk foran sensasjon og nyhetsverdi hos *Fremtidens* redaksjon – eventuelt kan det si oss noe om *hva* redaksjonen anså som «nyhetsverdige». Det er heller ikke utenkelig at nyhetene om oppløpet i Kongsberg fikk mindre oppmerksomhet fordi *Fremtiden* var Drammensbasert, og at Kongsberg dermed ble ansett som en periferi i avisas dekningsområde.

Redaksjonen hadde imidlertid spissa både ører og penner neste dag, etter oppløpet på Kirketorget: Da hadde saken om opptøyene 2. mai fått forsideplass. Avisas merke seg at det gikk en rykteflom over byen om nye opptøyer, og om hva disse opptøyene gjaldt, men i det folkemengden begynte å samle seg rundt Kirketorget «blev det klart at det var vedforsyningen det gjaldt».⁸⁹ For *Fremtiden* hadde altså oppløpet én, forholdsvis enkel årsak, som ble tydelig i og med hvor demonstrantene samla seg.

Avisa noterte seg at «[s]temningen var betydelig mer ophidset end ved demonstrationene den foregående dag. Det var mange pipere i virksomhet, og under høie rop stormet mængden ind paa torvet, hvor plassen foran kirken og kirkegaarden blev tæt besat».⁹⁰ Her ser vi igjen bruk av militære begrep i framstillinga av demonstrantenes oppførsel. Det er antakelig ment i overført betydning, for å understreke mengden av folk som deltok. Det gir også et bilde av at makta og styrken lå hos demonstrantene – de var raske («stormet») og de var mange, og fikk dermed «besatt» torget som i et slag. Bildet avisa skapte, var at demonstrantene med sin hurtighet og disiplin hadde et overtak fra oppløpets start.

Da utsendelsen med de ubevæpna soldatene ankom, noterte *Fremtiden* at de ble «hilst med jubel av tilskuerne». Formuleringa er uklar og flertydig. Den kan enten leses som at de som var til stede uten å delta i opptøyene, var positive til soldatene og negativt innstilt overfor demonstrantene. En annen lesning er at denne «jubelen» var ironisk ment fra tilskuernes side, eventuelt at ordet «jubel» var ironisk ment fra avisas side: Altså at de som var til stede gjorde negative tilrop til soldatene. Denne lesninga er den mest sannsynlige, da tilskuernes «jubel» på ingen måte så ut til å påvirke soldatene positivt: «Selv likte de [soldatene] øiensynlig situationen mindre godt».⁹¹

Så ankom de bevæpna soldatene: «De var forsynet med gevær med paasat bajonet, og det var de tilskuere som med den største sikkerhet kunde fortælle at geværene var ladet med skarpt og at bajonettene var usedvanlig skarpe».⁹² I og med at sitatet angivelig var basert på vitneutsagn, kan det tyde på at dette var en faktisk frykt blant demonstrantene. Men overdrivelsen i opplysninga om at bajonettene var «usedvanlig skarpe» tyder på en ironisering over denne frykten. I så fall er sympatien vi kunne spore i sitatene over, ikke en udelt sympati med demonstrantene. Samtidig ligger det en reell trussel i det faktum at soldater ble satt inn mot demonstrantene, og utdraget kan derfor ha vært en antydning om trusselen om vold som faktisk lå i soldatenes ankomst.

Ifølge *Fremtiden* «forandret situationen karakter» da de bevæpna soldatene

⁸⁹ *Fremtiden*, 3.5.1917.

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ Ibid.

⁹² Ibid.

begynte å rydde torget: Selv om den delen av torget der de mest uttrykte og aktive demonstrantene befant seg, tok lengst tid å rydde, ble det generelt sett «mer ro over gemyttene» etter at soldatene ankom, og «[v]ed 11 – ½ 12-tiden begyndte tilskuerne at finde natten kold, og mængden skrumpet ind». Noen demonstranter holdt «trofast» ut,

[...] mens militæret stod stramt opstillet i et uklanderlig geled og politiet følte sig som situationens herrer. Da uret i kirken slog 12 malmfulde slag meddeltes det, at det var forbundet med strafansvar at opholde sig længer paa plassen, og det var ingen som fandt noget urimelig i denne oplysning.

- Gaa nu hjem og læg dere, sa politiet, dere skal op igjen tidlig imorgen!

Og folk gik. De hadde kanskje ogsaa følelsen av at de hadde utrettet hvad de skulde.

Tendensen i denne framstillinga var at de mindre militante demonstrantene begynte å trekke hjemover da de bevæpna soldatene ankom, da det uansett begynte å bli kaldt, mens de mer militante demonstrantene trakk seg rolig tilbake først etter at politiet trua med straff. Disse militante «holdt trofast ut», men det er tydelig at *Fremtiden* tolka situasjonen dithen at politiet og soldatene var demonstrantene overlegne, all den tid militæret sto i «uklanderlig geled» og politiet «følte sig som situationens herrer». *Fremtiden* nærte øyensynlig mer sympati med de militante demonstrantene, enn med de som bare dro hjem ved synet av soldatene. Samtidig har framstillinga en ironisk tone ved seg. For eksempel siterte avisa politiet på at de ba demonstranter om å dra hjem fordi de skulle tidlig opp, i stedet for å melde om at politiet trua med å lese opp Opprørsloven, slik *Laagendalsposten* skrev. Særlig bemerkelsen om at «tilskuerne fant natten kold», vitner om en kraftig underdrivelse. Antakelig dro mange av disse hjem i frykt for hva som kunne skje også med dem, om de endte opp på feil sted til feil tid. Enten ønska *Fremtiden* å dekke over frykten som antakelig satte seg hos mange av de som var til stede, både blant demonstranter og tilskuere, da militæret kom. Eller så vitner underdrivelsene og ironiseringa om at avisa så ned på både demonstranter og tilskuere, og hendelsene i det hele, som artig og kuriøs, men ikke særlig alvorlig.

Det er flere slike subtile, ironiske grep som gjør det vanskelig å avgjøre en entydig tolkning i den ene eller andre retninga. I det soldatene ankom merka *Fremtiden* seg at «opmerksomheten var fullstændig avledet fra det gamle bergseminar, som stod mørkt og folketomt og vakkert i maaneskinnet».⁹³ Sammen med bemerkelsen sitert over om at «uret i kirken slog 12 malmfulde slag», bidrar disse grepene til å gi hendelsene en malerisk, dramatisk ramme. Dessuten er beskrivelsen av Bergseminaret ironisk – bygg som er mørke og folketomme regnes ikke vanligvis som vakre, enda mindre hvis det har knuste ruter. Ironien var antakelig retta mot det bygget sto for, som bolig for gruedirektøren og dermed som symbol på den lave vedleveransen. Dette kan leses som et uttrykk for sympati med volden demonstrantene retta mot bygget, da det var «vakkert» etter demonstrantenes behandling. *Fremtidens* tolkning var i så fall at bygget var et legitimt mål, og at steinkasting var et legitimt uttrykk for sinnet mot vedprisene.

Fremtiden omtalte kriminalhistorien til de to arresterte kort og summarisk. Den lød i sin helhet slik:

Den ene var en mand som i 1913 var dømt for tyveri og indsat i Haugesund kreds fængsel. Herfra rømte han, og siden har han forgjæves været eftersøkt av politiet. Manden er oprindelig fra Røken. Den anden arrestant har ogsaa en forbrydelse paa samvittigheten. Han er tiltalt for brændevinstyveri i Numedal i vinter, og det er endnu ikke faldt dom i denne sak. Politimesteren hadde indstillet paa betinget dom, men det er et stort spørsmaal om han slipper med det nu.⁹⁴

⁹³ Ibid.

⁹⁴ *Fremtiden*, 4.5.1917

Omtalen av Jakobsen og Nilsen er tilsynelatende helt nøytral, unntatt den siste lakoniske kommentaren. I motsetning til de andre avisene, brukte ikke *Fremtiden* de arrestertes tidligere rulleblad som delegitimering av opptøyene.

Fremtiden anså situasjonen 3. mai som spent, men at det fort ble tydelig at det ikke ville bli mer uro. Det var «En mengde mennesker i gatene. [...] Militæret stod færdig til utrykning». Men: «Ophidselsen i Kongsberg har lagt sig». Dette mente avisa hadde «sin vesentligste aarsak i de foranstaltninger som politiet hadde truffet», nemlig ved å få ekstra politimenn fra Drammen, og å utstyre soldatarbeiderne ved Våpenfabrikkens «kaserne», som var klar til utrykning, med skarpe patroner. Ryktene om dette gikk, noe som «bidrog til at lægge en dæmper paa lidenskaperne».⁹⁵ Dette minner om underdrivelsene og ironiseringa over demonstrantene vi så over, og bygger opp under følgende tolkning: At *Fremtiden* så på demonstranter og kanskje særlig «tilskuerne» eller de mindre aktive demonstrantene, som feige; at de veik unna under trusselen om å brytes opp med vold av myndighetene.

Det strider imidlertid imot denne tolkninga at samme nummer nevnte at det samme dag gikk et sirkulær i Våpenfabrikken, denne gangen utstedt av fabrikkledelsen. Sirkulæret «indeholdt en advarsel mot at delta i nogen demonstrationer – ellers risikerte man for det første streng straf og for det andet opsigelse. Hvilken virkning dette sirkulære hadde er meget tvilsomt».⁹⁶ Her ser vi at *Fremtiden* tvert imot hadde stor tillit til arbeiderne ved fabrikken, og mente at de ikke lot seg overbevise om truslene i flygebladet. Når vi vet at det ikke ble flere demonstrasjoner eller oppløp, er det imidlertid vanskelig å skrive fullt under på dét. Ytringa kan leses på to måter. For det første som en tiltro til organiserte industriarbeiderne: Selv om Kongsbergs innbyggere som et hele ble skremt av ryktene om politiets mobilisering, lot ikke Våpenarbeiderne seg pille på nesa. For det andre kan den leses som en oppfordring til de samme arbeiderne om ikke å la seg true til stillhet. Begge lesninger kan settes i sammenheng med avisas omtale av 1. mai på Kongsberg, der de, som vi så, vektla organisasjon bak politiske krav. *Fremtiden* så ut til å ha større tillit til eller et større behov for å overbevise Kongsbergs industriarbeidere, enn innbyggerne ellers. Dette kan tyde på at uansett om *Fremtiden* direkte og indirekte viste sympati med demonstrantene i Kongsberg, var det viktigste for en sosialdemokratisk avis den organiserte arbeiderklassen som kjempa gjennom faglig og politisk klassekamp, heller enn spontane opptøyer.⁹⁷ Dette kan også forklare noe av den tvetydige omtalen av demonstranter og tilskuere 2. mai.

3.4 Sammenlikning og diskusjon

Det er tre ulike tendenser i *Kongsberg Dagblads* tolkning av opptøyenes opphav og demonstrantenes rolle, som iallfall delvis strider mot hverandre. På den ene sida mente avisa at demonstrantene var styrt og dirigert av oppviglere og bakmenn; disse bakmennene var ved ulike tilfeller enten politisk aktive arbeidere ved Våpenfabrikken eller organisert på Arbeidersamfundet, eller til og med redaktøren i en konkurrerende avis. Felles for dem alle var at de på sine vis var uttrykk for en radikal politikk, iallfall i *Dagbladets* øyne.

På den annen side anså de demonstrantene som udyr eller usiviliserte «indianere» som fortjente fysisk avstraffelse for sine overskridelser. Vi ser denne typen beskrivelse

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ Ibid. *Kongsberg Dagblad*, 4.5.1917 hevder at det ble hengt opp en plakat med dette budskapet i Våpenfabrikken.

⁹⁷ Jfr. at Våpenfabrikken var åsted for en tilspissa faglig kamp.

hovedsakelig når *Dagbladet* omtaler demonstrantene som gruppe. Denne tolkninga er imidlertid i seg selv ambivalent, da dyr og «usiviliserte» folkeslag kan unnskyldes sin villskap. Det ligger både fordømmelse og unnskyldning i denne tolkninga.

En tredje tendens er framstillinga av enkelt-demonstranter som kriminelle fremmedelement. Delvis går disse tendensene i hverandre, delvis står de i motsetning til hverandre. Den mest markante motsigelsen i *Dagbladets* tolkning lå i beskrivelsen av opptøyene som organisert av kalkulerende bakmenn på den ene sida, og av demonstrantene som ville og uregjerlige på den andre.

Laagendalsposten møtte oppløpet 1. mai med sympati, iallfall for *saken*, og tilgivelse for *metoden*, som de tolka som en «direkte Aktion», som antyder en koordinert aksjon. Denne tolkninga vitner om en sympati for arbeiderbevegelsens radikale fløyer, men denne sympatien var forsvunnet som dugg for sola i omtalen av oppløpet 2. mai. Antakelig var grunnen at dette oppløpet ikke gjaldt avholdssaken, men heller økonomisk egeninteresse.

Det er altså store likheter mellom de to avisenes tolkning, til tross for at *Dagbladet* anså *Laagendalsposten* for å være radikal, og attpåtil pekte på avisa som «dirigent» for opptøyene. Begge aviser pekte på våpenarbeiderne som kime til oppløpet 2. mai. Dette stemmer, men sett i sammenheng med de samme avisenes delegitimering av oppløpet, vitner det om fordommer og skepsis mot organiserte industriarbeidere.

Fremtidens tolkning skiller seg mest ut. De skrev ingen åpenlys fordømmelse av hendelsene – tvert imot fins det tydelige tegn på at de sympatiserte med demonstrantene, selv om disse til tider var fordekt og må tolkes ut fra sammenhengen. Parallelt med denne sympatien løper det en tendens til å subtilt latterliggjøre «tilskuerne», samt å stille opptøyene som helhet i et mindre alvorlig, humoristisk lys. Lest i lys av *Fremtidens* vekt på organisasjon og arbeiderbevegelsens politikk, tyder dette på en sympati med industriarbeiderne, og særlig arbeiderne ved Våpenfabrikken. Eventuelt kan det tyde på at *Fremtiden* mente det var behov for å gi disse arbeiderne mot i møte med trusler om represalier. En tredje mulighet er at de forsøkte å reinvaske Våpenarbeiderne fra ryktene de andre avisene hadde trykt.

Det er merkbart at ingen av avisene satte opptøyene som helhet i sammenheng med dyrtida generelt. Kun *Laagendalsposten* nevnte dyrtida som en årsak, og kun i indirekte sammenheng med oppløpet 1. mai, som et vedheng til avholdssaken. Tvert imot vektla *Dagbladet* og *Laagendalsposten* flommen av rykter om ulike årsaker, som alle kan knyttes til dyrtida, som noe som *delegitimerte* opptøyene. *Fremtiden* tolka demonstrantene dithen at det ble avgjort hva opptøyene handla om i og med *hvor* de protesterte.

3.5 Sammendrag

Venstreavisene *Laagendalsposten* og *Dagbladet* tok begge avstand fra demonstrantene, førstnevnte riktignok først 2. mai. Begge avisene antyda at de fleste som deltok i oppløpet 2. mai, var gjenstand for politisk manipulasjon, eller ga etter for dyriske instinkt eller umoral. De forsøkte å delegitimere opptøyene gjennom å så tvil om årsakene og å heve fram de mest aktive demonstrantene som kriminelle. *Fremtidens* tolkning skilte seg fra dette, ved å legge mindre vekt på kriminelle enkeltpersoner, og å hevde at opptøyene entydig hadde årsak i vedprisene. Likevel tok de ikke tydelig stilling til opptøyene, og vakla mellom en sympatisk innstilling og ironisk distanse til demonstrantene. Dermed er det ikke entydig at avisa sto på demonstrantenes side eller uttrykte en uoffisiell tenkemåte, på linje med dem. I kapittel seks kommer jeg tilbake til avisenes tolkninger i lys av offisielle og uoffisielle tenkemåter.

4 En trussel mot offentlig ro og orden: Politiets tolkning

Dette kapittelet er basert på dokumentene som foreligger etter dem politiet etterforska og tiltalte for straffesaker i forbindelse med opptøyene. Det dreier seg om politirapporter, referater fra både domssaker og rettsmøter under etterforskning. Dessuten er korrespondansene mellom politimesteren i Kongsberg, sorenskriveren i Numedal og Sandsvør, og statsadvokaten i Buskerud og Kristians amt aktuelle å se på. Av relevans her, er de uttalelsene som direkte eller indirekte forteller oss om politiets tolkning. Noe plass vies derfor også politiets atferd under opptøyene.

Først skal jeg ta for meg det eneste helhetlige uttrykket for politiets tolkning som foreligger, nemlig et brev fra politimester Bjarne Berg til statsadvokaten. Her vil jeg også trekke inn politiets taktikk under opptøyene som uttrykk for en felles forståelse av opptøyene, deltakerne og deres egen rolle i dem. Deretter skal jeg undersøke hvordan politiet tolka enkeltdemonstrantenes rolle under opptøyene. Hvorfor slo politiet så hardt ned på ikke bare steinkasting og vold mot politiet, men også på piping, plystring, utrop og slagord?

4.1 «Almindelig forargelse»: Politimesterens syn på opptøyene generelt

Kun ved to tilfeller uttalte politimester Bjarne Berg seg om bakgrunnen for opptøyene og deres karakter. Til *Kongsberg Dagblad* sa han om oppløpet 1. mai at «[h]an hadde indtryk av, at det var mest halvvoksen ungdom og gutter med deres mødre som laget spektaklerne. Trodde de var utslag av en længre næret forbitrelse mot vinstuen».⁹⁸ Dette bekrefta og utdypa han noe i et brev til statsadvokaten: Årsaken til oppløpet var «vistnok utelukkende den, at forretningen har vakt almindelig forargelse bland byens befolkning». Etter at Vinstuen hadde vært stengt i lang tid, hadde innehaveren Thora Forberg åpna den igjen et år tidligere, noe som «vakte atskillig misnøye». Dessuten hadde det «vist sig, at den nævnte utskjækningstrafik har foraarsaket adskillig fyld og spetakel i byen». Om Berg hadde sympati med denne «forargelsen» og «atskillige misnøyen», gikk det i så fall ikke fram av framstillinga hans her, men han argumenterte heller ikke imot den. Framstillinga var tilsynelatende helt nøytral, men han bemerkta at Forberg var «innehaver av en livsvarig ret til skjækning av øl og vin».⁹⁹ Det var dette som var viktig for Berg som håndhever av loven: Hva som var rett.

Men *hvilken* rett var «rett»? Dette kom tydeligere fram i omtalen av oppløpet 2. mai. Berg mente årsaken «antagelig» var

[...] den, at man har ment, at sølvverkets vedpriser var for høie, og at sølvverket gjorde for litet for under den nuværende situation at skaffe byen den nødvendige ved. Det har ogsaa været hævdet, at sølvverket skulde være juridisk forpligtet til at skaffe byen det nødvendige kvantum ved. Men nogen saadan pligt antar jeg ikke foreligger.¹⁰⁰

⁹⁸ *Kongsberg Dagblad*, 2.5.1917.

⁹⁹ Korrespondanse mellom politimesteren og statsadvokaten 12. mai-2. juni 1917.

¹⁰⁰ *Ibid.*

Systemet med Provianteringsråd og makspriser på nødvendige varer hadde uklar fordeling av plikter og ansvar, og fungerte dårlig.¹⁰¹ Men de som skal ha hevdet at det fantes en slik plikt, mente neppe at det var en lovfesta plikt, men heller at det var «rett og rimelig», da Provianteringsrådet utgikk fra kommunen, og dermed i prinsippet var folkevalgt. Provianteringsrådets krav burde derfor blitt fulgt, tenkte antakelig initiativtakerne til oppløpet. Dessuten var Rådets krav mer i tråd med arbeidernes interesser enn alternativet. Det er likevel overraskende at Berg simpelthen *antok* at Sølvverket ikke var pliktig å levere etter Provianteringsrådets bestilling. Det tyder på at han ikke på noen måte tok dette kravet seriøst. Uttalelsen kan tolkes sarkastisk, som en ironisering over, og dermed en avvisning av dette kravet.

Berg uttalte seg ikke om hvem som sto bak, og han henviste ikke til noen konkrete personer eller grupper. I alle avhør av siktede eller tiltalte, har politiet ført opp stilling og inntekt, men det så ikke ut til at politiet hadde noen sammenhengende oppfatning av demonstrantene som en sosial gruppe med felles interesser. I sitatet over henviser Berg kun til at «man» har ment, eller at «det har [...] været hævdet» det ene eller det andre. Her kan det hende han henviste til de ulike ryktene avisene skrev om, da han i samme forsendelse la ved to nummer av *Laagendalsposten* og ett av *Dagbladet*.¹⁰² Det kan dermed se ut til at han i stor grad skrev under på disse avisenes tolkning, selv om han hadde en tydeligere oppfatning om årsakene. Dette kan bety at han også skrev under på avisenes tolkning om at opptøyene hadde opphav blant våpenarbeiderne, men han tok ingen aktiv stilling til dette i brevet.

4.2 Politiets oppførsel som tekst

La oss se litt nærmere på politiets handlinger under opptøyene, lest som tekst. Hva kan politiets oppførsel fortelle oss om deres tolkninger?

Som vi har sett, var politiets taktikk under opptøyene 1.-2. mai å bevege seg blant demonstrantene og notere seg navn. Dessuten gjorde de to arrestforsøk på Kirketorget 2. mai. Taktikken deres var altså å finne, isolere og uskadeliggjøre dem politiet anså som mest aktive under opptøyene, enten med steinkast, med oppfordringer til dette eller til å bevege seg framover mot direktørboligen under oppløpet. Dette hadde dels å gjøre med at politistyrken var for liten til å håndtere hele folkemassen som var til stede, og var altså et taktisk hensyn. Det samme var beslutninga om å tilkalle soldatene.

Like fullt kan politiets aktivitet antyde en underliggende tolkning hos politiet. Alle som var til stede under opptøyene gjorde seg i praksis skyldige i brudd på straffeloven, i det de forstyrret ro og orden og ikke forlot stedet da de ble bedt om det. Men det var umulig for politiet å arrestere alle disse, eller utføre noen form for kollektiv avstraffelse. Derfor var de nødt til å gå etter enkeltpersoner som utførte ulovlige handlinger, observert av politiet eller vitner. Samtidig tyder dette på at politiet tolka disse enkeltpersonenes handlinger som sentrale. De tolka dem ikke bare som isolerte hendelser, men også som handlinger med symbolsk effekt, som kunne påvirke resten av folkemengden.

4.3 «Lederes» oppførsel som symbolske handlinger: Politiets tolkning av enkeltdemonstranternes rolle

Den desidert største enkeltsaken målt i mengden dokumenter som er etterlatt, ble ført mot Sigvart Nilsen. Dette gjenspeiles i at politiet la en stor grad av skyld over på Nilsen.

¹⁰¹ Askerøi 1970: 40-43.

¹⁰² Korrespondanse mellom politimesteren og statsadvokaten 12. mai-2. juni 1917.

Blant annet hørte Berg ham rope «Gaa paa»: «Sigtedes utrop [...] ledet til skrik, hujing og fornyet forsøk paa fremrykning blant mængden». Berg gikk også langt i å antyde at Nilsen selv hadde kasta stein mot en av politimennene, fordi han måtte «ha deltatt i oppløpet paa den tid, da det omhandlede stenkast [...] fandt sted».¹⁰³ Berg så ut til å mene at Nilsens blotte nærvær var nok til å gi opptøyene en voldelig karakter: Det måtte «antas utvilsomt at der blev knust ruter [...] ved begge oppløp efterat sigtedes deltagelse var paabegyndt».¹⁰⁴ Politikonstabel Christofer Aasane holdt samme syn. Fordi Nilsen opplyste at han var til stede mens rutene i Vinstuen ble knust, mellom halv tolv og ett på natta, var det «derfor grund for at tro» at Nilsen «var med blant deltagerne den nævnte tid». Dessuten observerte både Aasane og «samtlige politifunksjonærer» Nilsen på Kirketorget 2. mai «i den tid, at vindusruterne [...] blev sundslaat ved stenkast [...]».¹⁰⁵

Merk at ingen uttalte at de faktisk så Nilsen kaste stein. Men de mente han opptrådte som «leder» eller «fører» under oppløpet – iallfall måtte Nilsen svare på dette i forhør.¹⁰⁶ Den underliggende implikasjonen var at Nilsen gjennom sin aktivitet under opptøyene bidro enten med å fysisk kaste stein og ødelegge statlig eiendom, eller i det minste med å oppildne andre til dette. Dermed agerte han som «leder» i politiets øyne.

Denne tendensen til å gi Nilsen mye av skylda for opptøyene, hadde sine grunner. Selv om det er vanskelig å avgjøre om Nilsen faktisk knuste ruter eller ropte «Gaa paa», er det ingen grunn til å tvile på saksopplysningene politiets vitner gir om at Nilsen gjorde motverge da han ble arrestert, eller at han ropte. Ifølge politiets vitnesbyrd skal han ha slått politikonstabel Aasane i ansiktet, og det vekka nok antipati både hos Aasane og resten av politikorpset.¹⁰⁷ En annen årsak var nok rett og slett den at Nilsen var blant de mest aktive under opptøyene, noe vitner bemerket.¹⁰⁸ Dessuten ser det ut til at politifunksjonærene visste hvem Nilsen var fra før,¹⁰⁹ som kan tyde på at han var en kjent bråkmaker. Det er likevel interessant at Nilsen fikk så streng behandling i politiets tolkning, i forhold til de andre arresterte. Vi skal komme tilbake til hvorfor dette kunne være tilfellet.

Mange av siktelsene og tiltalene gjaldt liknende forhold, der demonstranter ifølge politiet skal ha ropt, skreket, pepet eller «hujet». For eksempel ble Birger Hoen tiltalt for at han «pep eller plystret høit» utafør Vinstuen 1. mai; både Asbjørn Rudin og Georg Gotfred Svendsen ble tiltalt og dømt for å ha skreket «gjentagende gange» til samme sted og tid; Ivar Viermyhr ble sikta for å ha skreket mot politiet under forsøket på å arrestere Olaf Pukverket 2. mai; Kaare Østlid ble tiltalt fordi han angivelig «skrek og pep» under arrestasjonsforsøket mot Sigvart Nilsen 2. mai; Malla Stenbek ble tiltalt for å ha «hujet eller skrek[et]» under oppløpet 2. mai.¹¹⁰

Det ser ut til at det for politiet var en sterk kopling mellom roping og vold, både mot politiet og mot eiendom. Dette kan vi se i politiets tolkning av Olaf Pukverkets rolle i oppløpet 2. mai. To av politifunksjonærene mente Pukverket enten ropte «Kast sten paa

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ Rapport til politimesteren 15.5.1917.

¹⁰⁶ Forhørsretssak nr 19 1917.

¹⁰⁷ Se bl.a. Korrespondanse mellom politimesteren og statsadvokaten 12.5.-2.6.1917, samt retts- og avhørsdokumentene og en del politirapporter i Meddomsretssak: 4/1917 for Kongsberg. *Hva* Nilsen ropte, er imidlertid oppe til diskusjon: Se 5.2.

¹⁰⁸ Se bl.a. Forhørsretssak nr. 12 1917.

¹⁰⁹ Nilsen forklarte at de to politikonstablene som anholdt ham «gjorde opmerksom paa, at de kjendte» ham: Forhørsretssak nr. 4 1917.

¹¹⁰ Meddomsretssag no. 8 for 1917; Meddomsretssag no. 7 for 1917; Meddomsretssag no. 9 for 1917; Rapport til politimesteren 12.5.1917; Forhørsretssak nr 10 1917; Meddomsretssag no. 6 1917. Tiltalen mot Viermyhr gjaldt også vold mot offentlig tjenestemann i forbindelse med samme hendelse. Hoen og Stenbek ble frikjent for tiltalepunktet.

ham [politikonstabel Johannes Løvgreen]», eller «Der er et politi kast sten paa ham». Løvgreen mente at Pukverket like etterpå kasta en stein som traff ham i brystet, «saa han somlet rundt og var borte fra sig selv». ¹¹¹ Han ble samtidig «bombardert» med steiner fra en større gruppe demonstranter. ¹¹² Her mente altså politiet at det var en direkte kopling mellom Pukverkets *oppfordring til vold* og *faktisk voldsutøvelse* mot politiet. Dette antyder at politiet slo strengt ned på roping, piping og «hujing» fordi det inspirerte til vold. Altså lå det en iboende anerkjennelse i politiets tolkning av opprørske handlinger som symbolske.

Hvorfor var roping og andre lyder så viktig for politiet å slå ned på? En åpenbar grunn var selvsagt at det var et lovbrudd. ¹¹³ Men kunne det ligge noe mer bak? Det er tydelig at politiet så med stort alvor ikke bare på steinkasting, men også på «piping», plystring og «hujing». Strengest behandling fikk roping av noe som kunne minne om slagord, slik som Sigvart Nilsens angivelige «Gaa paa», eller Pukverkets oppfordring om å kaste stein på politiet. Behandlinga Nilsen fikk, gir en pekepinn på hvorfor dette var så sentralt i politiets arbeid både under og etter opptøyene. Det er tydelig at politiet ikke kun slo ned på dette på grunn av de direkte konsekvensene det hadde, eller intensjonene bak, men også på grunn av at det kunne inspirere mengden til å trosse politiet og den vanlige ro og orden. De frykta disse handlingene på grunn av deres symbolske funksjon under opptøyene.

Politiet forsøkte å slå hardt ned på dem de mente hadde utøvd vold mot politifunksjonærer eller hindra deres arbeid. De fikk stor motstand under anholdelsen av Olaf Pukverket. Idet politikonstabel Aasane ba om Pukverkets navn, ble han angrepet av en flokk gutter. Blant dem var Ivar Viermyhr. Aasane kunne

[...] ikke høre hvad [Pukverket] svarte, da han i det samme blev omringet og angrepet, idet flere grep fat i hans uniformskappe og dessuten hele flokken hylte og skrek voldsomt. Under den batalje som opstod, da [Aasane] forsøkte at komme løs fik han tak i Ivar Viermyhrs frakkekrave, men [Aasane] kan ikke uttale sig om hvorvidt [Viermyhr] var blandt dem, der grep fat i ham. ¹¹⁴

Viermyhr ble ikke dømt for forholdet på grunn av manglende bevis. Heller ingen andre som ble sikta eller tiltalt for å hindre andres arrest, ble dømt for dette. At politiet sikta Viermyhr, vitner likevel om hvor lite som skulle til før politiet mistenkte demonstranter for å ha utøvd vold mot dem. Indisiene mot Viermyhr var svært tynne: Aasane hadde «indtryk av at [Viermyhr] var svært urolig omforkl. aften; han saa ham snart inde paa Kirketorvet, snart ned i en av gaterne», mens politibetjent Hans Strengehagen hadde observert ham blant dem som sto fremst på Torget. ¹¹⁵ Det kan tyde på en viss desperasjon fra politiets side, at de forsøkte å «ta» så mange som mulig, selv på sviktende bevisgrunnlag – de tok bokstavelig talt dem de fikk tak i etter frakkekragen. Hvorfor var det viktig for dem å få Viermyhr dømt for dette? Antakelig ønska de å sette et eksempel, til skrekk og advarsel om noen skulle føle for å hjelpe anholdte personer eller utøve vold mot tjenestemenn igjen.

Som nevnt gjorde Nilsen ifølge politiet voldelig motstand under arrestforsøket, men han var ikke den eneste som brukte vold mot politiet eller hindra dem i deres arbeid. Politikonstablene Aasane og Garaas fikk stein og is kasta mot seg under arrestasjonsforsøket mot Nilsen, og Aasane fikk en takstein i hodet. Steinen var kasta av

¹¹¹ Rapport til politimesteren 5.5.1917.

¹¹² Korrespondanse mellom politimesteren og statsadvokaten 12.5.-2.6.1917.

¹¹³ Se 2.2.

¹¹⁴ Forhørsretssak nr. 9 1917. Selv påsto Viermyhr å ha observert det hele på avstand, og at Aasane ikke tok tak i ham.

¹¹⁵ Ibid.; Rapport til politimesteren 25.6.1917.

Kaare Østlid, som innrømte at han forsøkte å treffe politiet.¹¹⁶ Det kan virke som om denne hendelsen skapte en sterk antipati overfor Østlid hos noen i politiet. Om høsten 1917 ble Østlid observert sammen med broren og en gjeng arbeidergutter mens de oppholdt seg på maskinrommet i kinoen i Kongsberg «og lagd[e] leven». De hadde drukket fruktvin og var «i godt humør», men var ikke berusa.¹¹⁷ Politikonstabel Løvgreen var selv til stede. Østlid og de andre guttene forlot stedet med en gang de ble bedt om det, og saken ser ikke ut til å ha blitt fulgt opp. Det at Løvgreen likevel brukte tid og krefter på å kalle de involverte inn til avhør – han skal til og med ha varslet en «oberst Dietrichson» om hendelsen!¹¹⁸ –, kan tyde på at han hadde noe personlig imot Østlid.

Kanskje mente han at Østlid hadde fått for mild behandling. Hele politikorpset så nemlig ikke ut til å være enige i Løvgreens syn på Østlid. For eksempel mente politimesteren at han burde få betinga dom, på grunn av hans «ungdom, tidligere ustraffede vandel og foreliggende tilstaaelse».¹¹⁹ Siste poeng har å gjøre med samarbeidsvilje. Det var antakelig dette som vekket politimesterens sympati for Østlid. Andre fikk også mildere dom for «ungdom» og ustraffa vandel.¹²⁰ Østlid var den eneste som åpent tilsto samtlige tiltalepunkt. Det var antakelig tilståelsen og samarbeidsviljen det uttrykte, som gjorde at Østlid slapp forholdsvis billig unna i politiets omtale av ham, om ikke i straff. En motsatt effekt av politiets fokus på enkeltpersoner, var altså at disse kunne få reduksjon i tiltale og straff på grunn av det de anså som formildende omstendigheter.

4.3.1 Utilregnelighet

Ved to tilfeller var politiet i tvil om demonstrantene de etterforska, var tilregnelige. Den ene var Pukverket. Politimesteren hadde fått «saadanne opplysninger om sigtede, at det vistnok kan bli nødvendig at foranledige undersøkelse av sigtedes mentale tilstand».¹²¹ Pukverkets far ble kalt inn til avhør, da «der efter forlydende er udtalt, at [Pukverket] ikke skulde være helt tilregnelig».¹²² Hvordan eller fra hvem politiet fikk høre at Pukverket skulle være utilregnelig, er uklart. Det fins ingen bevarte vitneuttalelser eller lignende fra personer som anklaget Pukverket for eller antyde noe om dette. Muligens gikk det rykter om ham som noen i politiet hadde plukka opp. Det viste seg nemlig at Pukverket hadde «fallesyke», eller epilepsi. Faren slo fast at ingenting mangla når det gjaldt Pukverkets mentale tilstand, men innrømte at han kunne være «heftig og egensindig».¹²³ Det er ikke umulig at det gikk fordomsfulle historier eller spekulasjoner i byen eller blant Pukverkets krets om hva dette innebar, som politiet tolka som utilregnelighet. Muligens var det en blanding av epilepsien og Pukverkets «egensindighet» som gjorde politiet mistenksomme overfor ham.

Asbjørn Kristian Rudins far ble også innkalt til avhør for å forklare seg om sønnens mentale tilstand, og slo fast at sønnen var fullstendig åndsfrisk, at han hadde gått ut av folkeskolen i femte- eller sjetteklasse, og lest til konfirmasjonen. Men han var lite arbeidsfør på grunn av en «medfødt svakhet i hans haand».¹²⁴

Disse tilfellene kan være tegn på at politiet gikk grundig til verks for å være sikker

¹¹⁶ Rapport til politimesteren 8.5.1917; Rapport til politimesteren 16.6.1917.

¹¹⁷ Rapport til politimesteren 19.9.1917.

¹¹⁸ Ibid. Hvem obersten var og hvorfor han skulle varleses om en slik sak, er uklart.

¹¹⁹ Forhørsretssak nr 10 1917. Like fullt ønska Berg å sette straffen til 60 dager, noe sorenskriveren mente var for høyt. Endelig dom ble satt til 40 dager.

¹²⁰ Se f.eks. Meddomsretssag no. 7 for 1917. Dette var riktignok *rettens* tolkning.

¹²¹ Korrespondanse mellom politimesteren og statsadvokaten 12.5.-2.6.1917.

¹²² Rapport til politimesteren 18.5.1917.

¹²³ Ibid. Jeg må si meg enig i farens vurdering: Se 5.3, særlig 5.3.2.

¹²⁴ Ekstrakavskrift av rapport 8.5.1917.

på å ikke dømme personer som var utilregnelige. Utilregnelighet innebærer at man fritas straffansvar. Kanskje hadde politiet et ønske om å «frikjenne» Pukverket og Rudin. De kan ha ment at de hadde å gjøre med enkle arbeidere som levde på ytterkanten av lokalsamfunnet, som de derfor ønska å skåne for normal straff og en muligens røff behandling i fengsel fra betjentene eller andre innsatte.

Men utilregnelighet er også umyndiggjørende og stigmatiserende. Det er minst like sannsynlig at dette var uttrykk for fordommer hos politiet. Både Pukverkets og særlig Rudins sak tyder på at politiet kunne mistenke utilregnelighet på rimelig tynt grunnlag. Det fins ytterst få tegn på hvorfor politiet mistenkte at Rudin var utilregnelig. Rudin var uten inntekt i en alder av 18 år, og bodde fortsatt hos sine foreldre på grunn av funksjonsnedsettelsen. Han uttalte seg ekstremt knapt i avhør og viste ikke noen «forstaaelse av følgerne ved at være tilstede ved oppløp».¹²⁵ Dessuten oppførte Rudin seg klønete under selve oppløpet: Under en konfrontasjon med politiet havna han imellom sistnevnte og de andre demonstrantene, slik at han også fikk stein kasta etter seg.¹²⁶ Har dette påvirket politiets oppfatning av Rudin? Det ser slik ut. Men ingen av disse faktorene er nok til å mistenke svekkede sjelsevner, iallfall ikke med nåtidens blikk. Det virker som at ikke bare påvist sykdom eller rykter om det, var nok til å mistenke utilregnelighet. Andre faktorer som evne til å stå for egen inntekt, samt oppførselen under avhør eller under opptøyene, spilte tilsynelatende inn i politiets vurdering av enkeltdemonstranternes straffansvar. Det vitner om et nedlatende syn på unge fra arbeiderklassen som var ekskluderte, eller satt på færre sosiale ressurser som følge av sykdom og funksjonshemminger.

4.4 Sammendrag

De som ble anholdt under oppløpet 2. mai, eller fikk sine navn notert under opptøyene, hadde i politiets øyne gjort seg skyldige i lovbrudd. Dermed så politiet det som rett å arrestere dem, bringe dem inn til avhør, og eventuelt be om siktelse dersom deres ulovlige handlinger kunne bevises. Altså agerte politiet ut fra loven. Vi så dette i politimesterens entydige skille mellom lovfesta rettigheter og sedvane: Thora Forberg hadde rett til å drive Vinstuen; Kongsbergs befolkning hadde ikke rett på ved levert av Sølvverket. Likevel tyder politiets handlinger på en underliggende tolkningsramme. Deres oppgave var å beskytte loven og den offentlige ro og orden. I dette perspektivet var ikke demonstranternes overskridelser bare ulovligheter, men undergravde også politiets rolle og funksjon. Kanskje var det derfor enkelte politifolk tilsynelatende følte personlig agg mot enkelte demonstranter i ettertid: De hadde blitt stilt i dårlig lys i full offentlighet for lokalsamfunnet. Dessuten så vi at de mistenkte demonstranter for å være utilregnelige og av dårlig mental tilstand, vel så mye basert på evne til selvforsørgelse eller sosial status som påvist sykdom. Med andre ord bar politiets arbeid preg av en anerkjennelse av opprørske handlinger som symbolske, på den ene side, og av underliggende fordommer mot ekskluderte og ressurssvake individer på den andre. Politiet agerte ut fra loven, ja, men også ut fra tenkemåter basert på det de så på som deres mandat, funksjon og status i lokalsamfunnet.

¹²⁵ Ibid.

¹²⁶ Rapport til politimesteren 7.7.1917.

5 «Her staar vi ikke – enten gaar vi frem eller «tilbake»»: Demonstrantenes tolkninger

Kildegrunnlaget for dette kapittelet er både avisene og politi- og rettsdokumenter. For avisene gjelder samme vurderinger som i kapittel 3, men her skal jeg undersøke kildene fra demonstrantenes synsvinkel: Hva forteller de oss om demonstrantenes tolkninger? Et kildekritisk spørsmål som går gjennom hele kapittelet, er i hvor stor grad man kan stole på forklaringene de arresterte ga, da vi må anta at de fleste forsøkte å unngå eller få mildest mulig straff. Ved å identifisere forklaringsmønstre og se på dem opp mot forklaringene som *bryter* med disse, går det an å antyde hvilke forklaringer, og *hva* i de ulike forklaringene vi kan stole på og ikke.

Først skal jeg analysere demonstrantenes handlinger som tekst. Deretter skal jeg ta for meg utrop, slagord og svar på øvrighetens handlinger og ordrer. Til sist skal jeg gå nærmere inn på noen enkeltpersoners bortforklaringer, benektelser, forklaringer og innrømmelser.

5.1 Opptøyer og pipekonsert som tekst og sjanger

Vi har til nå sett ei rekke like og ulike tolkninger av hvem som sto bak opptøyene og hvorfor de tok til gatene. Det fins en del eksplisitte og implisitte gjengivelser av demonstrantenes utrop og handlinger i kildematerialet vi har tatt for oss. I dette delkapittelet skal jeg «lese» oppløpene som tekst, slik det kom til uttrykk i avisene. Analysen tar altså for seg demonstrantenes holdninger, meninger og tolkninger av selve oppløpene, årsakene og omstendighetene rundt.

Først litt om «pipekonserten» som protestform. Alle avisene brukte dette ordet om protestene. Det går også igjen i politirapportene, i vitneutsagn og avhør. En pipekonsert innebærer åpenbart at en folkemengde «piper», plystrer og lager støy for vise misnøye og sinne over en sak. Vi ser flere tegn på at bråk var en essensiell del av opptøyene: For eksempel ble et forsøk på å få noen demonstranter til «at forføie sig hjem» tatt «meget unaadig op og møtt med Hyl og Skraal».¹²⁷ Eller under oppløpet 2. mai, da «Direktørboligen laa i dyp Mørke» og «de første Stene suste mot den vakre stilfulde Bygnings Vægge under Hyl og Latter».¹²⁸ Folk ropte slagord, eller de «lo Haant».¹²⁹ Da militæret kom inn på Kirketorget, «studset» folkemassen «et Øieblik», «men saa hilste den de ubevæpnede militærklædte Arbeidere med Skrik og Latter. Og Stenkastningen gik saa det drønnet i Direktørboligen.»¹³⁰ Dette er betegnende når vi vet hva *Fremtiden* skrev om tilskuernes «jubel» da soldatene kom.¹³¹ Det er likevel tydelig at «pipekonserten» som protestsjanger innebar mer enn bare lyd: «En og anden Piben og samlet Brøl hørtes; men først ved 12 Tiden tok Pipekonsertens alvorligere Del,

¹²⁷ *Laagendalsposten*, 2.5.1917.

¹²⁸ *Laagendalsposten*, 4.5.1917.

¹²⁹ *Laagendalsposten*, 2.5.1917.

¹³⁰ *Laagendalsposten*, 4.5.1917.

¹³¹ Se 3.3.

Stenkastningen, fat».¹³² Altså inngikk steinkasting i pipekonsertens repertoar. Det var en fysisk forlengelse av sinnet som ellers kun fikk språklige eller andre lydmessige uttrykk.

Det er flere beretninger som tyder på at opptøyene bandt folk sammen, eventuelt at de var bundet sammen fra før av en felles harme. Selv om det er usannsynlig at opptøyene var nøye koordinert på forhånd, eller at alle som var ute i gatene, var motivert av politiske eller sosio-økonomiske årsaker, vitner avisenes beskrivelser av opptøyene om at de til dels bar preg av å være bevisste, kollektive handlinger. Vi har diskutert mengdens «Hyl og Skraal» da de ble forsøkt sendt hjem av politiet 1. mai. I tillegg reagerte mengden med «en ny alvorlig Aktion»:

Sværmen stak om første Gatehjørne, op Bakgaden og ind paa Storgaten ved Mina Sønju og velforsynt med Pok [pukk], som under Hyl og Skraal paa et Øieblik suste mot Vinstuens Vinduer [...].¹³³

Mengden oppførte seg altså som en «Sværme», og de henta stein for å gjennomføre en «direkte Aktion» som svar på politiets provokasjon. Noen må ha visst at det fantes småstein akkurat der, og spredt informasjonen til dem rundt seg. Dessuten ropte demonstrantene trusler om gjentakelse dersom Vinstuen ble åpna igjen. Det fins flere liknende vitnesbyrd, for eksempel da Sigvart Nilsen angivelig ropte «Gaa paa!» på Kirketorget 2. mai: «Politimesteren griper Manden resolut i Kraven, viser ham Politetegnet og forlanger Navnet opgit. Svaret blev Latter og Ukvemsord. Folk skrek: «Slip ham!» «Kast ham overende!»». Demonstrantene kastet takstein mot politiet, og «stormet paa for at befri Arrestanten».¹³⁴ Dette vitner om at demonstrantene på en eller annen måte fant sammen og handla solidarisk som en gruppe vis-à-vis politiet. Demonstrantenes oppførsel vitna om en annen selvforståelse enn avisenes tolkning tilla dem: Et kollektiv som handler sammen basert på en felles solidaritet, kan ikke beskrives som en sverm, som heller tyder på konstant, planløs og kaotisk bevegelse.

Da politiet trua med å sette inn bevæpna soldater mot demonstrantene med Opprørsloven i hånd, dro folkemengden sakte, men sikkert hjemover. Som *Fremtiden* skrev: Det var «ingen som fandt noget urimelig i» at demonstranter som ikke dro hjem ville bli arrestert: «De hadde kanskje ogsaa følelsen av at de hadde utrettet hvad de skulde».¹³⁵ Vi har tidligere sett hva dette kan fortelle oss om *Fremtidens* tolkning. Men om utsagnet tas for gitt, tyder det på at demonstrantene hadde en forholdsvis klar oppfatning om hvor langt de var villige til å gå for å uttrykke det de mente. Denne grensa gikk ved å utfordre statsmakta, representert av soldatene.

Demonstrantenes oppførsel tyder dessuten på at de var villige til å gå langt i bruk av vold for å uttrykke misnøye og harme, samt for å redde andre demonstranter fra politiets grep. Men det at de vendte hjemover da situasjonen eskalerte, tyder ikke på en revolusjonær vilje til å trosse statsmaktas voldsapparat. Demonstrantene følte seg trygge i møte med Kongsbergs få politimenn, og endatil med gruppa av ubevæpna soldater. Men under trussel om gatekamper mot trente soldater, trakk de seg tilbake. På den ene side vitner det om en form for «opprørsreformisme» – det demonstrantene ønska, var å gi uttrykk for sitt syn, ikke samfunnsomveltning. Samtidig: Det at situasjonen faktisk ble så tilspissa, tyder på at det i denne «reformismen» lå en kime av et potensielt revolusjonært innhold. Alternativt kan det hende at demonstrantene følte seg fram og vurderte slagkrafta overfor politiet og soldatene fortløpende under oppløpet. I så fall er det ikke umulig at enkelte deltakere hadde en revolusjonær overbevisning –

¹³² *Laagendalsposten*, 2.5.1917.

¹³³ Ibid.

¹³⁴ *Laagendalsposten*, 4.5.1917.

¹³⁵ *Fremtiden*, 4.5.1917

kanskje blant våpenarbeiderne som tok initiativ til oppløpet? I så fall anså de ikke situasjonen som gunstig for videre handling, særlig da militæret rykka inn.

Fins det noe grunnlag for å konkludere om hva demonstrantene mente var årsaken til opptøyene? Rykteflommen om alle de ulike årsakene kan, slik *Dagbladet* og *Laagendalsposten* tolka det, bety at det var genuin forvirring blant demonstrantene om hvorfor de tok til gatene. Det er ikke usannsynlig at en del deltok ut fra eventyrlyst, «for moro skyld», eller – som svensken og arbeiderkona under oppløpet 1. mai, som Magnus B. Landstad siterte – ut fra sinne mot eksklusjon fra en sosial arena som Vinstuen.¹³⁶ Mange oppga dessuten at de ikke hadde til hensikt å delta i opptøyene, men at de dro til Vinstuen og Kirketorget av nysgjerrighet eller for å se hva som skulle skje. Noen få innrømte åpent at de ved å delta i Vinstueoppløpet ønska å få Vinstuen stengt, og at oppløpet 2. mai gjaldt vedprisene.¹³⁷ Om disse uttalelsene var representative, vet vi ikke. Rykteflommen avisene skrev om, antyder at det ulma et generalisert sinne mot samfunnsutviklinga og en pressa sosial situasjon for byens arbeidere og allmue, altså at effektene av alkoholisme på den ene sida og dyrtida på den andre, var årsaken til opptøyene.

5.2 Uttalelser, utrop og slagord

Kildematerialet inneholder ei rekke spor etter ulike utrop og slagord demonstrantene kom med, samt svar på henvendelser og handlinger fra politiet. Vi har allerede behandla Sigvart Nilsens angivelige slagord eller oppfordring om å «Gaa paa» fra politiets synsvinkel. Nå skal vi se på hvordan Nilsen selv tolka utsagnet.

For det første benekta han i det hele tatt å ha ytra noe slikt slagord, men han medga at han «uttalte noget lignende medens han stod paa Kirketorget i en flok noget tilbake for en anden flok». Det han faktisk hadde sagt, var

«Her staar vi ikke – enten gaar vi frem eller «tilbake». [...] Hans mening med uttalelsen var imidlertid kun at han vilde opfordre de som stod noget tilbake at gaa frem til de som stod længre fremme, derimot tilsigtet ikke uttalelserne at opfordre til nogetsomhelst angrep eller vold.¹³⁸

Nilsens forklaring bærer preg av bortforklaring: Fordi det var vitner på at han hadde ropt noe liknende «Gaa paa», kan han ha forsøkt å slippe unna med noe som ikke hørtes like militant ut. Dermed bør man også tvile på at uttalelsen ikke innebar en – iallfall indirekte – oppfordring til vold. Nilsen innrømte at hensikten i det aller minste var å få demonstrantene til å stå mer sammen – at «de som stod noget tilbake» skulle «gaa frem til de som stod længre fremme» ved gruvedirektørboligen. I våpenarbeider Hans Theodor Moes ord, «opfordret Nilsen» med høy røst «de i nærheten staaende til at være med».¹³⁹ Hensikten, uansett hva han faktisk ropte, var altså å få demonstrantene til å samle seg i front og delta aktivt i oppløpet.

Et liknende tilfelle er også behandla tidligere, nemlig Olaf Pukverkets oppfordring om å kaste stein mot politiet. Pukverket benekta dette både i avhør og i retten, til lite nytte. Retten så det som bevist at han ytra disse ordene – han hadde to politimenn og et uavhengig vitnes forklaringer imot seg.¹⁴⁰ Det er fullt mulig Pukverket prøvde å unngå straff, og dermed løy eller pynta på sannheten. Han endra forklaringa noe underveis: I avhør 5. mai benekta han både steinkasting og at han skal ha oppfordra andre til dette,

¹³⁶ Se 3.1.

¹³⁷ Se hhv. 5.3, 5.3.2.

¹³⁸ Forhørsretssak 4.-5.5.1917.

¹³⁹ Forhørsretssak nr. 12 1917. Min utheving.

¹⁴⁰ Medomssretssag No. 2 for 1917.

mens han i forhørsrettsaken 26. mai innrømte at det var «mulig» at han hadde ropt dette, men at han ikke kunne «erindre noget bestemt herom».¹⁴¹ Men sett i sammenheng med Pukverkets «egensindighet», som faren hans kalte det, er det faktisk mulig at Pukverket snakka sant. Pukverket innrømte nemlig gladelig andre forhold som på mange vis var mer alvorlig. Noe han *kunne* erindre, var at han hadde sagt til politiet «At han skulde komme igjen i morgen kvel [sic]».¹⁴² Selv om dette ikke var en åpen trussel på linje med oppfordringa over, kunne ikke en slik innrømmelse akkurat komme Pukverket til gode: Politiet tolka det iallfall som en trussel.¹⁴³ Det kan underbygge at han faktisk snakka sant om oppfordringa til steinkasting. Vi kommer tilbake til Pukverkets andre innrømmelser under.

Pukverket nekta også å oppgi navn til en politikonstabel 1. mai. Da han ble bedt om navn, skal han ha sagt: «Jeg har ingen anger med dig».¹⁴⁴ Anger betegner negative følelser eller tanker i *etterkant* av at en har gjort (eller latt være å gjøre) en handling; «anger» var her antakelig ment kun i betydninga negative følelser. Altså: Pukverket var til stede for å vise sin «anger» eller sitt sinne overfor Vinstuen, ikke overfor politiet. Bemerkelsen må ha vært ment for å dempe situasjonen og unngå konfrontasjon. Som vi har sett, endra mye seg fra 1. til 2. mai i denne sammenheng. Og som vi snart skal se, følte ikke Pukverket særlig mye anger for handlingene sine 1.-2. mai – han mente han var i sin fulle rett til å vise sinne overfor Vinstuen.

Det fins flere eksempler på at andre nekta å oppgi navn, noen i mer kreative vendinger slik som Pukverket. For eksempel skal Nilsen ha sagt «At jeg har ikke noget navn».¹⁴⁵ Til tross for at denne spottende nektelsen fikk ham anholdt, lå det et element av taktikk i det: Ved å i det lengste unngå å bli identifisert, kunne man delta i opptøyene uten følger. Det lå en beskyttelse i å være en del av en ubestemt og ubestemmelig masse, slik avisene, politiet og en del vitner også beskrev demonstrantene som «mængde» eller «sværm». Dessuten kan det tolkes som et uttrykk for at demonstrantene underkasta seg et kollektiv som sto sammen. Det var *mengden* som uttrykte sinne overfor Vinstuen eller vedprisene, i kraft av å være nettopp det, en mengde. På denne måten hadde ikke Nilsen «noget navn» i en ganske bokstavelig forstand – på samme måte som mengden gjorde enkeltdemonstrantenes anonymitet mulig, var deres anonymitet med på å skape mengden.

Dessuten var Nilsens svar et uttrykk for kreativt og humoristisk spott mot politiet. Vi har ett annet mulig eksempel på dette. Kaare Østlid sa muligens til en løytnant under oppløpet 2. mai: «De burde ha jernkorset».¹⁴⁶ Han benekta selv dette, men vi vet at demonstrantene lo hånt, «jubla» og så videre som tilsvar til motpartens handlinger. Det er dermed ikke usannsynlig at denne typen mindre «dialoger» mellom enkeltpersoner i politiet eller militæret og demonstrantene, fant sted. Dersom vi tar for gitt at Østlid eller noen andre ytra disse ordene, var de uttrykk for et forsøk på å sarkastisk ramme løytnanten. Underforstått: Løytnantens deltakelse i å bryte opp oppløpet, var på ingen måte verdig noen fortjenestemedalje. Generelt sett var slike uttalelser en del av en like deler humorfylt og alvorlig ment dialog med øvrigheten, der man forsøkte å ramme sistnevnte med ord slik man ellers prøvde med stein, is og snø. Her ser vi karnevalaktige tendenser: Opptøyene hadde åpna opp et rom for at vanlige arbeidere med den

¹⁴¹ Rapport til politimesteren 5.5.1917; Forhørsretssak nr 6 1917.

¹⁴² Rapport til politimesteren 5.5.1917.

¹⁴³ Forhørsretssak nr 6 1917.

¹⁴⁴ Ibid.

¹⁴⁵ Rapport til politimesteren 3.5.1917.

¹⁴⁶ Rapport til politimesteren 8.5.1917.

voldsomme og anonyme mengden i ryggen, åpent kunne gjøre narr av myndighetspersoner.

5.3 Bortforklaringer og benektelser; forklaringer og innrømmelser

La oss nå høre hva flere av de som var til stede, både blant tilskuere og demonstranter, sa om sin egen rolle under opptøyene. De vanligste bortforklaringene var som vi var inne på over, at man ikke hadde villet delta aktivt i opptøyene på forhånd, men at man kun møtte opp av nysgjerrighet. En «viste intet paa forhaand om opløbet.» Retten anså det som bevist og dermed formildende «at tiltalte den omt. aften ikke gik ut for at være tilstede under optøierne, men at det var tilfældig, hun kom at være nærværende ved dens.». En annen forteller at han gikk inn på Kirketorget 2. mai «kun av nysgjerrighet; [han] hadde ikke til hensigt at delta i optøierne». En tredje kom gående forbi Vinstuen 1. mai med noen kamerater «og da han saa at der var fuldt av folk utenfor, blev han enig med sine kamerater om at de skulde stanse og se paa en stund».¹⁴⁷

Blikkenslager Hans Theodor Moe «møtte frem denne aftenen av nysgjerrighet, ikke for å delta». Likevel ble han revet med under arrestasjonsforsøket mot Nilsen: Han ble drevet fram «kun av folkemassens paatrængen», og ble «trykket op mot politim[esteren]. Sigtede kunne ikke undgaa dette».¹⁴⁸ Dette kan leses bokstavelig; det var antakelig et voldsomt press rundt Nilsen under arrestasjonsforsøket. En annen mulig lesning er at Moe forsøkte å tildekke at han egentlig deltok aktivt i å hindre Nilsens arrest – han innrømte for eksempel at han «følgte hele tiden med» under arrestforsøket.¹⁴⁹ Det er umulig å konkludere entydig, men forklaringene til de demonstrantene som deltok aktivt, følger i stor grad samme mønster som Moes forklaring. Dermed er det ikke usannsynlig at også Moe forsøkte å unngå straff.

En tredje lesning er mulig. Det Moe beskriver, er ganske bokstavelig at han ble pressa fram av mengden rundt ham. Det er mulig å se Moes skildring som et eksempel på hvordan individer kan bli mer enn summen av seg selv under en kollektiv handling som opptøyer, at man kan bli revet med – eller i Moes tilfelle: presset fram – av en større bevegelse man ikke har kontroll over, i bokstavelig og overført betydning.

Og, visst: Opptøyene hadde en suggererende effekt. Mange som møtte opp hadde kun hørt halvkvedede rykter, og ikke tatt fullstendig inn over seg hva disse innebar. Men da de først var til stede, ble de revet med. Iallfall var det slik de forklarte seg. Her Sigvart Nilsen:

Hans deltagelse i opløpet utenfor sølvverksdirektørens bolig var ogsaa sier han tilfældig, og det var først efterat han var kommet op paa Kirketorget og saa hvorledes det hele gik for sig der at han fik tanke for selv at delta i voldshandlinger mot sølvverksdirektørens bolig. Han hørte ikke nogen uttale hvad der var grunden til at vinstuen agtedes stenet, derimot blev det sagt at opløpet paa Kirketorget skulde sættes igjænge paa grund av sølvverksdirk's optræden i vedspørsmålet. Noget nærmere om hvad dette gjaldt hørte han ikke.¹⁵⁰

Nilsen visste altså på forhånd hva demonstrasjonen på Kirketorget gjaldt. Men han visste ikke «noget nærmere» hvorfor det skulle være oppløp enn at det gjaldt vedspørsmålet. I

¹⁴⁷ Rapport til politimesteren 2.6.1917; Meddomsretssag No. 6 1917; Forhørsretssak nr. 9 1917; Forhørsretssak nr 11 1917.

¹⁴⁸ Forhørsretssak nr. 12 1917; Rapport til politimesteren 10.5.1917.

¹⁴⁹ Forhørsretssak nr. 12 1917. Politiet trakk siktelsen, da vitnet Ellef Guttormsen var «adskillig vaklende i sin forklaring».

¹⁵⁰ Forhørsretssak 4.-5.1917. Min utheving.

samme forhør innrømte han at han «var sig bevidst at [oppløpene] tilsigtet vold mot Vinstuen og Sølvverksdirk's bolig, like som han ogsaa selv hadde til hensikt at utøve saadan vold», selv om han samtidig benekta at han kom så langt som å kaste stein. Da han ble arrestert hadde han steiner i lomma. De hadde vært der sia 1. mai, og han bedyra at han ikke hadde kasta dem. Men: «*Hensigten* med stenene var for at kaste dem».¹⁵¹ Igjen kan det være snakk om bortforklaring, og at han egentlig visste mer. Men han innrømte at han hadde til hensikt å utøve vold, som er en mer alvorlig innrømmelse enn at han planla å delta. Hvorfor ikke forklare seg omvendt – at han planla å delta, men ikke hadde til hensikt å delta i voldshandlinger? At han var ærlig om hensiktene, gjør det fristende å tro på ham i det han ikke innrømmer.

Samtidig er forklaringa hans ei eneste stor motsetning: Deltakelsen i opptøyene var «tilfældig», men han var fullt bevisst på og ærlig om at han ved å delta i oppløpet tok del i voldshandlinger. Hans egen hensikt var faktisk å utføre slike voldshandlinger, men han hadde i siste instans ikke utført dem. Hans deltakelse var planløs og bevisst på samme tid.

Hva kan denne motsetninga fortelle oss? For det første spenner det bein på forklaringene om at de nevnte demonstrantenes deltakelse var helt tilfeldig. Uansett om det var sant at de ikke hadde planlagt dette på forhånd, må *noe* ha trukket dem til Vinstuen og Kirketorget. De fleste oppga nysgjerrighet som dette «noe». Hva var de nysgjerrig på? I Stenbeks tilfelle, og muligens Moes, var det antakelig snakk om et ønske om å se hva som kom til å hende, om å observere på avstand, fra utsida. Men i de andre tilfellene, vet vi at de deltok aktivt i opptøyene: Nilsen oppfordra nølende tilskuere eller demonstranter om å trekke framover på torget; Østlid kasta stein på en politibetjent. Det vil være for enkelt å konkludere med at det var snakk om lettpåvirkelige personer. Nilsen, for eksempel, framstår fullstendig rasjonell i forklaringene sine – på sin måte. Nysgjerrigheten må ha vært uttrykk for noe mer hos en del av demonstrantene: At de var nysgjerrige, må ha betydd at de hadde en mer eller mindre instinktiv, eller mer eller mindre gjennomtenkt sympati for sakene opptøyene dreide seg om. Nysgjerrigheten kunne også bety at de støtta det opptøyene var uttrykk for: Krav fra Kongsbergs arbeidere og lavere sosiale lag. Eventuelt greip de en mulighet når de så den, til å vise øvrighet og lokalsamfunn hva de mente og hvor de stod. Innbefatta i deltakernes nysgjerrighet var altså en viss moralsk, sosial og politisk bevissthet. Hos en del kom dette til uttrykk i form av handlinger og tolkninger som kan karakteriseres som *opposisjonelle*: De var basert i demonstrantenes krav overfor øvrigheten, og var retta direkte mot sistnevnte.

Vi har sett hvordan opptøyene åpna opp et rom for å spotte personer med makt og myndighet i lokalsamfunnet. Vi kan utvide poenget: Når enkeltpersoner «saa hvorledes det hele gik for sig», ga det selvtilit til å overskride dagligdagse normer og regler for å uttrykke egne meninger og holdninger. Noen måtte sette det i gang, men når et oppløp først *var* i gang, var unntakstilstanden vanskelig å snu, fristelsen blant en del «nysgjerrige» for stor. For noen, om ikke for ham som selv ytra ordene, var det siste som trengtes, en dytt fra «folkemassens paatrængen».

5.3.1 Benektelse: Malla Stenbek

En sak som skiller seg markant fra de andre, er den mot Malla Stenbek. Ikke bare var hun eneste kvinne, og dessuten den eldste som ble dømt i forbindelse med opptøyene. Hun sto også fast på at hun ikke hadde noe med opptøyene å gjøre, og mobiliserte det sosiale nettverket sitt for å bevise sin sak. En slik driftighet og overbevisningsevne var

¹⁵¹ Rapport til politimesteren 3.5.1917. Min utheving.

det få andre som ble etterforska, som viste.

Under rettssaken mot Stenbek var det innkalt hele ti vitner. Sju av disse var innkalt av Stenbek selv. Dette var eksepsjonelt; ingen andre av de tiltalte innkalte egne vitner i sine egne rettssaker. Via Stenbeks forsvarer har vi også et innblikk i årsaken til at Stenbek gikk så langt i å bevise sin uskyld:

Hun agter ved disse vidner, der til enhver tid under oppløbet den 2den mai d.a. befandt sig sammen med eller nær ved hende at godtgjøre, at hun ikke har gjort sig skyldig i nogen af de forseelser, for hvilket hun er sat under tiltale, men at hun bortimot den hele tid har lat ytringer falde, ytringer, som gik *imot* pøbeloptøierne.¹⁵²

Som vanlig er problemet at vi ikke vet om dette var et forsøk på å dekke over egne spor. Stenbek sto fast på sitt: «Hun deltok ikke i nogen slags [...] og hun vilde heller ikke selv villet delta [sic] om hun saa hadde hat anledning dertil. [...] Hun kan ikke erindre at ha skreket, men kan muligens ha pratet lidt høit isammens med de andre».¹⁵³ Alle Stenbeks vitner bekrefta hennes framstilling.

Men politiet satt på et avhør utført tre uker tidligere, der Sina Søia uttalte at hun befant seg i nærheten av sistnevnte omtrent i en halv time. Hun hadde tvert imot hørt at Stenbek «skrek eller hoiet en gang».¹⁵⁴ Hva hun skreik, eller hva hun «hoiet» for, gikk hun ikke nærmere inn på. Mellom medio mai da Søia ble avhørt, og november samme år, må ryktene ha gått i Stenbeks krets, og til sist nådd politiet. Søia «skjerte sig for at ha været i nærheten av [Stenbek]» under oppløpet 2. mai, fordi hun «hadde skreket». Hun var overbevist om at Stenbek hadde skreket til fordel for oppløpet, og antyda nå at det gjaldt arrestasjonen av Nilsen. Hun syntes «det var merkelikt [sic] ikke flere skulde ha hørt det».¹⁵⁵

Søias forklaring sår tvil om Stenbeks uskyld. Stenbek skal ha oppsøkt henne og forsøkt å overbevise henne om å trekke forklaringa.¹⁵⁶ Kan hun ha brukt samme «talemaader» for å overbevise de andre vitnene om å forsvare henne? Det fins et hint om at Stenbek var mer med på opptøyene enn hun ga uttrykk for: Hun oppga at hun befant seg utafor Vinstuen fram til halv to om natta under oppløpet 1. mai. Det betyr at hun må ha vært blant de siste som dro hjem.¹⁵⁷ Dersom hun virkelig var til stede tilfeldig, hvorfor ble hun utafor Vinstuen så lenge?

Dette er likevel for tynt til å konkludere med at hun løy og fikk vennene sine med på en sammensvergelse, særlig da det dreier seg om to ulike tilfeller – henholdsvis Vinstueoppløpet og Kirketorgoppløpet. Stenbeks forklaring og strategi i møte med politi og rettsvesen skiller seg såpass mye fra de andre arresterte, at det viker sannsynlig at hun snakka sant. At hun forsøkte å overbevise Søia om å endre forklaring, kan vel så gjerne ha vært et uttrykk for at hun ikke ønska et slikt ry på seg.

Uansett forteller tilfellet oss at det eksisterte ulike konkurrerende tolkninger blant Kongsbergs arbeidere. Skillet avisene stilte opp mellom tilskuere og demonstranter var reelt – ikke alle som var til stede under opptøyene, var der fordi de støtta saken. De var motivert av en annen nysgjerrighet enn demonstrantene: Å observere hendelsene fra utsida. Deres oppfatninger og moralske overbevisninger gikk på tvers av de aktive demonstrantene. Det er vanskelig å konkludere med hvem av demonstrantene og

¹⁵² Brev fra overrettsagsfører Thronsen til Sorenskriveren i Numedal og Sandsvær 24.8.1917. Utheving i originalen.

¹⁵³ Rapport til politimesteren 2.6.1917.

¹⁵⁴ Ibid.

¹⁵⁵ Rapport til politimesteren 22.11.1917.

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ Politimesteren bemerker at en annen demonstrant som forlot Vinstuen halv to, var blant de siste som dro hjem: Forhørsretssak nr 11 1917.

tilskuerne som var i flertall, men Stenbeks tilfelle illustrerer uansett at ikke alle lot seg rive med under opptøyene.

5.3.2 Innrømmelser og forklaringer: Kaare Østlid og Olaf Pukverket

I forrige kapittel tok vi for oss Kaare Østlid og taksteinen han kasta mot politiet. Østlid innrømte at han «tok et stykke taksten og kastet i den retning hvor politiet befandt sig med arrestanten [Nilsen] og s. [Østlid] tror nok at han kastet for at træffe politiet».¹⁵⁸ Han var helt åpen om hensikten med å kaste steinen: Å ramme politiet og dermed hindre arrestasjonen av Nilsen, noe han også bidro til. Østlid fikk fengselsstraff – en streng dom –, men, som vi så, en betinga sådan, fordi politi og rettsvesen satte pris på Østlids samarbeidsvilje.

Pukverket benekta at han oppfordra andre til å kaste stein på politiet, og at han hadde kaste stein selv. Dessuten benekta han at han ikke hadde begitt seg bort etter å ha blitt bedt om det.¹⁵⁹ Men han innrømte at han hadde kasta stein og ellers deltatt i opptøyene både 1. og 2. mai. På dette punktet var han entydig: 2. mai gikk han over til Kikretorget,

[...] hvor han deltok i optøierne med hujen og skriken samt stenkast mot direktørboligens vinduesruter, om han traf ruterne kan han ikke si, men hensigten var den. [...] Samme aften, da politiet skulde arrestere en mand der hadde gjort sig skyldig i delagtighed i optøierne, var han med for at hindre politiet heri sten kastet han ikke herunder [sic].

Utover dette forklarte ikke Pukverket hva han ønska å *oppnå* med voldsbruken 2. mai. Det gjorde han derimot i forbindelse med Vinstueoppløpet:

Han hujet og skrek, pep, og kastet flere stene mot Nygaards hus hvor «Vinstuen» er. Stenene var tiltænkt «vinduesruterne»; men om han traf disse kan han ikke si. Hensigten med at han kastet sten mot vinstuen var den, at *han vil være kvit «Vinstuen»*.¹⁶⁰

Tydligere kan det ikke sies. Her ser vi Pukverkets heftighet og egensinn: Han hadde en tydelig moralsk overbevisning, som fikk ham til å ty til voldelige lovbrudd for å få gjennom det han mente var rett. Ikke bare ønska han Vinstuen stengt, han ønska å bli kvitt den for godt: Målet var rett og slett *negasjon*. På sin måte uttrykte Pukverket en slags revolusjonær bevissthet i mikroformat: Samfunnet, eller iallfall Kongsberg, ville vært bedre uten skjenkesteder som Vinstuen. Om den ble stengt, kunne den åpnes igjen. Desto bedre å bli kvitt den!

Hvor representative var Østlid og Pukverket for resten av demonstrantene, når de var de eneste som innrømte at de hadde til hensikt å treffe politiet, bygningene og «være kvit» Vinstuen? Det var neppe et en-til-en-forhold mellom Østlids eller Pukverkets ønsker og hensikter, og resten av demonstrantenes. Likevel følger de fleste andre forklaringene samme mønster av bortforklaringer, benektelser og pynting på sannheten: Man mente ikke egentlig å delta; man var til stede, men gjorde ikke noe ulovlig, og så videre. Det er bare en forklaring, utover Østlids og Pukverkets, som skiller seg ut, både i form og i hvordan de ble mottatt av henholdsvis politi og rettsvesen: Malla Stenbek. Hun skiller seg særlig ut i kraft av at hun samla ei rekke vitner i sin favør – hun tjente også på det, og fikk redusert bot i forhold til det første forelegget hun ble ilagt. At de andre demonstrantene ikke gjorde dette, kan tyde på at de ikke hadde ressursene og drivkraften til dette, eller at det ikke en gang falt dem inn. Det kan også tyde på en slags fatalisme, kanskje nettopp fordi de visste hva de hadde gjort, og at politiet hadde sett

¹⁵⁸ Forhørsretssak nr 10 1917. «S.» står for siktede.

¹⁵⁹ Meddomsretssag No. 2 for 1917.

¹⁶⁰ Rapport til politimesteren 5.5.1917. Min utheving.

dem gjøre det. Derfor er det meget mulig at Pukverkets ønske om å bli kvitt Vinstuen, gjaldt mange flere enn ham selv.

5.4 Sammendrag

Årsakene og rykteflommen tyder på et generalisert sinne mot prisnivå og alkoholisme, eller samfunnsutviklinga generelt: En utvikling der arbeidere og andre av lavere sosial status følte seg ekskludert fra å bruke ved – en livsnødvendig vare –, og ekskludert fra en sosial arena eller nedverdiga av alkoholisme. Noen må ha kasta den første steinen, og da det første oppløpet først var i gang, åpna et rom seg for Kongsbergs arbeidere: Et rom for overskridende handlinger, både med ord, «piping» og stein. Men de som ble arrestert og rettsforfulgt hadde ikke en entydig oppfatning om opptøyene, og også blant arbeiderne kom det dermed fram flere ulike syn og tolkninger. Noen så på dem med stor skepsis. Andre forsøkte å tildekke egen deltakelse, antakelig for å få mildest mulig straff. Noen få uttrykte radikale ideer: Hensikten med opptøyene var å ødelegge sølvgruvedirektørens bolig, og bli kvitt Vinstuen. De talte ikke på vegne av alle, men må ha talt for en del – hvorfor skulle disse ellers delta? Dermed kan vi skille mellom demonstranter og tilskuere som uttrykte uoffisielle tenkemåter i vid forstand, og aktive demonstranter som uttrykte opposisjonelle tenkemåter.

6 Diskusjon, konklusjon og avslutning

Jeg har til nå sett på hvordan opptøyene i Kongsberg har etterlatt seg avleiringer i aviser og politiets arkiver. Disse avleiringene sier oss ikke bare noe om hva som skjedde, og hvorfor. Metoden jeg har brukt har fått fram hvordan de ulike aktørenes tolkninger skaper *brytninger* av opptøyene, omtrent som et prisme bryter en lysstråle.

Gjennomgangen hittil bør derfor gjøre det tydelig at opptøyene ikke var én entydig hendelse for de ulike aktørene. De var ikke en gang entydige *innad* blant demonstrantene – her bør det være nok å nevne Malla Stenbek og Olaf Pukverket. Tvert imot forteller framgangsmåten oss mindre om opptøyene som sådan, enn om de ulike aktørenes tenkemåter.

Nå skal jeg sette de ulike brytningene opp mot hverandre. Først skal jeg ta for meg tolkningene i lys av konseptet offisielle og uoffisielle tenkemåter. Hvordan plasserer politi, demonstranter og de ulike avisene seg i forhold til disse polene? Her er det også relevant å se på arbeiderbevegelsen som en egen arena for konflikt mellom interne offisielle og uoffisielle tenkemåter. Til slutt skal jeg se på hva dette kan fortelle oss om tenkemåter om opptøyer i Kongsberg og Norge i perioden rundt arbeiderbevegelsens radikaliserings, samt skissere noen problemer som krever videre forskning.

6.1 Offisielle, uoffisielle og opposisjonelle tenkemåter

Offisielle tenkemåter er som vi har sett, tenkemåter som forsøker å redusere mangetydigheten i språket. For legitimere sin posisjon, forsøker de herskende klassene å gjøre tegnene «enaksentuerte» – entydige, avstengte, gitt. Motsatt søker opposisjonelle krefter å produsere fleraksentualitet, ved å understreke alternative, meninger ved språket den offisielle tenkemåten ikke fanger opp. Slik skapes uoffisielle tenkemåter. Problemet for offisielle tenkemåter, er at de kan bli låst i bestemte systemer eller logikker som ikke er åpne for andre, «uoffisielle» erfaringer og betydninger. Dermed skaper de breie samfunnslagene – arbeidere, håndverkere, allmue – egne «sjangre» – i bokstavelig og overført betydning –, som uttrykker deres uoffisielle erfaring. Som vi skal se, er imidlertid ikke denne erfaringa entydig, og det er følgelig umulig å rekonstruere én enkelt uoffisiell tenkemåte.

I det følgende skal jeg se på de ulike aktørenes tenkemåter i lys av disse «motpolene». Jeg kaller dem motpoler fordi forskjellen mellom dem er relasjonell – de dannes i motsetning til hverandre. Dessuten er ikke de to kategoriene fullstendig lukka for den andre. Det dreier seg heller om en generell fordeling mot den ene eller andre «polen». Følgelig kan det også være skilnader internt blant aktører som generelt sett deler samme fortolkningsramme.

Alle avisene uttrykte ambivalente tolkninger av opptøyene og av demonstrantene som utførte dem. Men denne ambivalensen var plassert ulikt hos de ulike avisene. *Kongsberg Dagblad* var avvisende overfor opptøyene som sådan – deres ambivalens lå i hvorvidt demonstrantene var styrt utafra eller «ville» og uregjerlige. Men begge syn hadde felles premiss: De unnskyldte på hver sine måter folkemassen, som var ofre, enten for politisk manipulasjon, eller dyriske, usiviliserte drifter. Samtidig lå det en fordømmelse i denne tolkninga. Demonstrantene ga etter for manipulasjonen eller driftene.

Laagendalsposten vakla fra anerkjennelse av Vinstueoppløpet til avvisning av

Kirketorgoppløpet som en meningsløs voldsorgie. Ambivalensen lå i hvilken sak som var «god nok» i avisas øyne. Avholdssaken var ifølge *Laagendalsposten* legitim, krav om lavere vedpriser var ikke det. Sistnevnte var en tydeligere «proletær» sak, motivert av rein økonomisk interesse, mens førstnevnte var mer moralsk motivert, og ikke så lite av en utopisk reinhetstanke, om et samfunn fritt for moralske lyter som drukkenskap. Avisas tolkning tyder på en sympati for deler av arbeiderbevegelsens radikale innhold og form, som avholdssaken og direkte aksjon som taktikk. Samtidig viste *Laagendalsposten* skepsis overfor Våpenarbeiderne og demonstrasjonen 2. mai. Dette vitner om en negativ holdning til arbeiderbevegelsens klassestandpunkt.

Fremtiden var Arbeiderpartiets organ i Drammen, og følgelig lå deres ambivalens et annet sted. De uttrykte en sympati for demonstrantene ved begge oppløp, men også en nedlatende ironi overfor de samme. Derimot uttrykte de en markant sympati for industriarbeiderne ved Våpenfabrikken. Deres tolkning var på sett vis motsatt av *Laagendalspostens*: Klassestandpunktet var viktigst, mens avholdssaken og opptøyer som kampform var vanskeligere å forholde seg til. Det kan tyde på en tilsvarende skepsis overfor massen som de to øvrige avisene ga uttrykk for, men mer tildekt og latent.

Politiets tenkemåte var forma av lovverket, og av deres funksjon som forsvarer og utøver av dette, samt som forsvarer av den offentlige ro og orden. De fokuserte på enkeltpersoner, og dermed på disses funksjon som «ledere», samt på voldshandlinger, roping og piping, som de tolka symbolsk, i dobbel forstand: Som påvirkning på de andre demonstrantene, og som undergravende med tanke på politiets rolle, funksjon og status. Selv om mistanke om utilregnelighet kan tolkes som en vilje til å unnskyldte noen av demonstrantene, tyder politiets tenkemåte tyder dessuten på fordommer mot arbeidere og særlig ekskluderte individer. Disse hadde større sannsynlighet for å anses som utilregnelige.

De to venstreavisene (*Laagendalsposten* var formelt partiuavhengig) og politiet var enige i grunnleggende perspektiver: Opptøyene – iallfall Kirketorgoppløpet, kunne *Laagendalsposten* medgi – var illegitime. De var også enige om at demonstrantene iallfall til dels var gjenstand for manipulasjon: Enkelte demonstranter opptrådte som ledere og førere overfor de andre, mindre aktive demonstrantene – hvem disse lederne var, og om de fungerte som manipulatorer før eller under opptøyene, var det imidlertid mer forvirring rundt. Utover politimesterens brevveksling med statsadvokaten, vet vi lite om politiets syn på hvem som tok initiativet til opptøyene – avisene hadde riktignok mer rom til å spekulere i dette.

Med andre ord var *Laagendalsposten*, *Kongsberg Dagblad* og politiet forent i perspektivet på opptøyene som illegitime og politisk eller instinktivt styrte av en kraft utafra de fleste demonstrantene selv. I dette perspektivet var det lite rom for å forstå at de fleste demonstrantene hadde gode grunner til å ta til gatene for å kreve endringer de mente var nødvendige i lokalsamfunnet. Slik forsøkte de å redusere opptøyenes legitimitet blant arbeidere og allmue i Kongsberg, og opptøyenes betydning som politisk manifestasjon. Selv om det var forskjeller mellom dem, kan vi kalle disses tolkninger for del av en offisiell tenkemåte.

De fleste demonstrantenes tolkninger strider mot denne tenkemåten. Vi har sett på to måter å lese demonstrantenes tolkninger på: Handlingene deres under opptøyene, og hvordan de forklarte seg i etterkant. I etterkant forsøkte mange å overbevise politiet om at de ikke hadde deltatt i opptøyene. Hos noen skinner det igjennom at dette var bortforklaringer, hos andre er benektelsene mer troverdige. Noen få sa svart på hvitt hva hensiktene var: Å stenge Vinstuen, å kreve billigere og nok ved, å hindre politiet i å arrestere andre meddemonstranter. Dette spennet viser at heller ikke uoffisielle tenkemåter kan ta opp i seg alle sosiale erfaringer, selvsagt ikke er like. Ergo vil det

naturligvis være skiller også blant ulike uoffisielle tenkemåter. Men de som innrømte hensiktene med opptøyene, talte høyst sannsynlig på vegne av flere. Handlingene under opptøyene er dessuten ikke mulig å avvise som impulsive eller manipulerede handlinger, slik de fleste avisene og politiet gjør. Både handlingene under opptøyene og en del av demonstrantenes forklaringer til politiet, yter motstand mot de andre aktørenes tolkninger, og ila opptøyene andre betydninger. Tolkningene innebar en legitimering av egne interesser, krav og handlinger, og sprang ut av konkret erfaring. Flertallet av demonstrantenes tolkninger – og iallfall deres handlinger – uttrykte en selvrettferdighet basert på interesse- og klassefelleskap. Dermed, til tross for at demonstrantenes tolkninger ikke bærer eksplisitt preg av å være påvirket av samfunnskritisk ideologi, kan vi likevel betegne denne tenkemåten ikke bare som uoffisiell, men *opposisjonell*.

Fremtiden skiller seg fra de andre avisene, til tross for ambivalensen nevnt over. Men hvor enige var *Fremtiden* og demonstrantene i sine tenkemåter? *Fremtidens* skepsis overfor opptøyene som protestform og deres sympati for våpenarbeiderne, ble undergravd av at nettopp noen av våpenarbeiderne kalte inn til demonstrasjonen 2. mai. *Fremtidens* tolkning var *avmålt*: De unngikk bevisst å ta en tydelig stilling. Derav denne ambivalensen overfor den uregjerlige og ubestemmelige massen. Faktisk var *Laagendalspostens* tolkning nærmere Olaf Pukverkets når det gjaldt Vinstueoppløpet.

Her er det nyttig å skille mellom én offisiell og én uoffisiell tenkemåte *innad* i arbeiderbevegelsen,¹⁶¹ som ellers utgjorde en opposisjon i det norske samfunnet som helhet. Arbeiderbevegelsens kjerne – partiet, de sentrale fagforbundene og organisasjonene, og særlig disses sentralorgan – utgjør da arbeiderbevegelsens offisielle tenkemåter. Lokallag og arbeidere, organiserte eller ikke, som til daglig er involvert i ulike konflikter og kamper på grunnplanet, utgjør bevegelsens uoffisielle tenkemåter.

Som sagt tyder *Fremtidens* ambivalens på at de ikke visste hvordan de skulle gripe an situasjonen i Kongsberg. Dette illustrerer hvordan uoffisielle tenkemåter kan gå forut for offisielle. Det illustrerer også hvordan offisielle tenkemåter kan være låst i logikker som gjør at man ikke helt får øye på nye og spontane former for opposisjon.

Ut av dette springer et spørsmål vi ikke kan få svar på i denne oppgaven, men som vi likevel kan antyde: Var dyrtidsopptøyene rundt Oslofjorden våren 1917 en tapt sjans for arbeiderklassens radikale fløy? En av de ledende skikkelsene i denne, Jakob Friis, skal ha ment det: Han uttalte at den beste sjansen til revolusjon i Norge, var i mars 1917. Venstrefløyen merka seg uroen i denne perioden, og skreiv en pamflett som oppfordra: «Til handling!».¹⁶² På den ene sida kan dyrtidsopptøyene som de i Kongsberg ha gitt denne fløyen selvtilit til å mobilisere mot dyrtidsaksjonen, og etter hvert mot seieren i kampen om lederskapet i partiet. Men mobiliseringa for dyrtidsaksjonen samme år og en rådsbevegelse året etter, bar preg av mobilisering ovenfra, og kom til kort – ikke bare på grunn av utmanøvrering fra bevegelsens moderate fløy. På den andre sida vitner dermed opptøyene om en opposisjonell energi som lå latent i arbeiderklassen, og som kanskje ikke fikk tilstrekkelig uttrykk i den seinere dyrtidsaksjonen. Det blir spekulasjon å vurdere hva slags potensiale som lå i opptøyene. Det kan likevel være interessant å undersøke nærmere forholdet mellom arbeiderbevegelsens radikale fløy og dyrtidsopptøyene på Østlandet i 1917. Forholdet mellom offisielle tenkemåter på den ene siden, og uoffisielle og opposisjonelle på den andre, kan være et nyttig utgangspunkt.

¹⁶¹ Her ment i vid forstand, altså ikke bare den formelt organiserte bevegelsen.

¹⁶² Olstad 2018: 136; Olstad 2009: 260-262.

6.2 Kongsberg 1917 – klasseforhold og sosiale spenninger

Hva forteller opptøyene oss om Kongsberg i 1917? Opptøyene fikk fram de sosiale spenningene som lå åpent og latent i lokalsamfunnet Kongsberg i 1917, hvordan folk var prega av disse, og hvordan de tolka og handla ut fra disse. Spenningene gikk langs tydelige klasseskiller: De fleste demonstrantene, om ikke alle, var arbeidere og tok til voldshandlinger for å fremme politiske, økonomiske og sosiale krav i tråd med deres interesser. De som uttrykte offisielle tenkemåter slik som politimester Berg, avviste dette kravet: Det var ikke fundert i offisiell lov og rett, og var dermed ingen rett. Men hvilken rett er den som ikke gir folk råd til ved?

Jeg vil minne om at Kongsberg ble en «stengt by» høsten 1917. De umiddelbare årsakene til dette var en reell risiko for spionasje mot krigsindustrien. Men kan opptøyene ha bidratt til avgjørelsen? Politiet tolka opptøyene som farlige, blant annet på grunn av sin symbolske kraft. Dessuten følte de seg – og var – overmanna av demonstrantene. Dette kan ha igangsatt en prosess mot økt «sikkerhet» og tilstedeværelse av politi og annet sikkerhetspersonell ved Våpenfabrikken og i Kongsberg generelt, som kulminerte i å stenge byen for utlendinger. Her ligger et interessant tema for videre forskning: I hvor stor grad og på hvilke måter var utviklinga i politivesenet og statlige sikkerhetstiltak, en respons på sosial uro og radikalisering?

6.3 Norge 1917 – mulig revolusjon?

Kan opptøyene fortelle oss noe om Norge i 1917? Oppgaven tar kun for seg ett tilfelle, men jeg regner det som høyst sannsynlig at man vil finne liknende tendenser om man ser på tilsvarende kilder etter de andre dyrtidsopptøyene våren 1917. Å undersøke disse vil uansett kunne bringe mer lys over spørsmålene som er reist i oppgaven, og gjøre det mulig å sammenlikne opptøyene og nyansere funnene som er gjort i dette prosjektet. Hvorvidt dyrtidsopptøyene rundt Oslofjorden utgjorde en mulighet for revolusjonær samfunnsomveltning, eller i det minste en større opprørsbølge, blir et kontrafaktisk spørsmål. Men oppgaven sier oss noe om hvordan man tenkte rundt den voksende radikale arbeiderbevegelsen, og hvordan ulike samfunnsgrupper tenkte rundt de sosiale spenningene dette og opptøyene var uttrykk for. Disse spenningene eksisterte og ble erfart lokalt, og bør derfor studeres lokalt først, før man våger seg på å si noe mer om spenningenes og erfaringenes karakter nasjonalt.

Uansett: Prosjektet hever opptøyene i Kongsberg fram fra historiens mørke dyp. Opptøyene her og i de andre byene rundt Oslofjorden var kanskje begrenset i omfang og effekt. Men uansett hvor begrenset, bør ikke denne lille bølgen av opptøyer lenger overses i litteraturen om perioden.

6.4 Historisk forskning om opptøyer

Det siste årene har verden vært prega av eksplosive og spontane sosiale bevegelser, som ofte har fått uttrykk i voldelige opptøyer. Selv om noen av disse bevegelsene har hatt ulikt opphav – spennet mellom De gule vestene og Black Lives Matter er illustrerende¹⁶³ – har opptøyer som fenomen og protestform har uansett fått en fornyet aktualitet. Dette bør gi en økt interesse og behov for forskning på opptøyer. Det bør også gjøre opptøyer og deres rolle og utvikling over tid til et viktig tema i skolefaget historie.

Hva forteller opptøyene i Kongsberg oss om opptøyer i denne perioden og om opptøyer generelt? Valg av eksempel strider mot alle periodiseringene jeg gikk gjennom i

¹⁶³ De gule vester var i større grad mobilisert rundt økonomiske krav, mens Black Lives Matter har kjempa imot det amerikanske politiets rasisme.

innledningskapittelet, som til tross for visse ulikheter plasserer opptøyenes «gullalder» før århundreskiftet. Selv om mitt eksempel er begrensa, og ikke nødvendigvis kaster om kull på noen av disse periodiseringene, inviterer det til å ta mer tak i de historiske unntakene, og nyansere bildet periodiseringene gir. Opptøyene i Kongsberg forteller oss dessuten at opptøyer kan handle om andre spørsmål enn reint økonomiske, eller om sosial reproduksjon. De kan også handle om moral i videre forstand. Og de kan uttrykke – om enn vage og utopiske – ønsker om bedre samfunn: Kom i hug Olaf Pukverkets ønske om å bli kvitt Vinstuen.

Kilder og litteratur

Kilder

Kilder fra Statsarkivet i Kongsbergⁱ

Kongsberg politikammer. Etterforskning. Justisprotokoller (henlagte saker).

Justisprotokoller – Rekke I: Byavdeling. Pakke L0002.

Justisprotokoller for bysaker 1914-1920.

Kongsberg politikammer. Straffullbyrdelse. Akter i straffesaker. Pakke L0011, 1915-1917:

Retsbok nr. 7 1917.

Forhørsretssak 4.-5.5.1917.ⁱⁱ

Rapport til politimesteren 9.5.1917.

Rapport til politimesteren 15.5.1917.

P. Nygaards begjæring om tiltale.

Rapport til politimesteren 3.5.1917.

Meddomsretssag No. 4 for 1917.

Korrespondanse mellom politimesteren og statsadvokaten 12.5.-2.6.1917.

Kongsberg politikammer. Straffullbyrdelse. Akter i straffesaker. Pakke L0012, 1917-1918:

Meddomsretssak: 2/1917 for Kongsberg.

Meddomsretssag No. 2 for 1917.

Rapport til politimesteren 5.5.1917.

Rapport til politimesteren 10.5.1917.

Rapport til politimesteren 18.5.1917.

Forhørsretssak nr 6 1917.

Meddomsretssak: 7/1917 for Kongsberg.

Meddomsretssag no. 7 for 1917.

Rapport til politimesteren 7.7.1917.

Meddomsretssak 10/1917 for Kongsberg.

Forhørsretssak nr 11 1917.

Retsbok nr. 18 1917.

Forhørsretssak nr. 12 1917.

Meddomsretssak: 8/1917 for Kongsberg.

Ekstrakavskrift av rapport av 8.5.1917.

Meddomsretssag no. 8 for 1917.

Retsbok nr. 15 1917.

Forhørsretssak nr. 9 1917.

Rapport til politimesteren 25.6.1917.

Rapport til politimesteren 12.5.1917.

Retsbok nr. 16 1917.

Forhørsretssak nr 10 1917.

Rapport til politimesteren 8.5.1917.

Rapport til politimesteren 16.6.1917.

Meddomsretssak: 6/1917 for Kongsberg.

Meddomsretssag No. 6 1917.

Brev fra overretssagfører Throndsen til Sorenskriveren i Numedal og Sandsvær.
24.8.1917.

Rapport til politimesteren 2.6.1917.

Meddomsretssak: 9/1917 for Kongsberg.

Meddomsretssag no. 9 for 1917.

Kilder fra biblioteket ved Statsarkivet i Kongsberg

Polititidende, 15.5.1917.

Polititidende, 29.6.1917.

Aviserⁱⁱⁱ

Aftenposten, 7.5.1917, aftennummer.

Aftenposten, 8.5.1917, morgennummer.

Fremtiden, 13.3.1917.

Fremtiden, 21.3.1917.

Fremtiden, 24.3.1917.

Fremtiden, 21.4.1917.

Fremtiden, 26.4.1917.

Fremtiden, 28.4.1917.

Fremtiden, 29.4.1917.

Fremtiden, 2.5.1917.

Fremtiden, 3.5.1917.

Fremtiden, 4.5.1917.

Fremtiden, 21.5.1917.

Kongsberg Dagblad, 13.3.1917.

Kongsberg Dagblad, 2.5.1917.

Kongsberg Dagblad, 4.5.1917.

Kongsberg Dagblad, 5.5.1917.

Kongsberg Dagblad, 19.5.1917.

Kongsberg Dagblad, 22.6.1917.

Laagendalsposten, 16.3.1917.

Laagendalsposten, 2.5.1917.

Laagendalsposten, 3.5.1917.

Laagendalsposten, 4.5.1917.

Laagendalsposten, 6.6.1917.

Nettsider

Fagopposisjonen av 1911. (n.d.). I *Store norske leksikon*. Henta fra

https://snl.no/Fagopposisjonen_av_1911 (besøkt 30.6.2020).

- Magnus Brostrup Landstad. (n.d.). Henta fra [https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Magnus_Brostrup_Landstad_\(1876%E2%80%931956\)](https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Magnus_Brostrup_Landstad_(1876%E2%80%931956)) (besøkt 31.07.2020).
- Trommeild a. (n.d.). I *Bokmålsordboka*. Henta fra <https://ordbok.uib.no/trommeild> (besøkt 29.5.2020).
- Trommeild b (n.d.). I *Det norske akademis ordbok*. Henta fra <https://naob.no/ordbok/trommeild> (besøkt 29.5.2020).
- Udir. (n.d.). Historie (HIS01-03). Kjerneelementer. Henta fra <https://www.udir.no/lk20/his01-03/om-faget/kjerneelementer> (besøkt 01.07.2020).

Litteratur

- Andræ, C.G. (1998). *Revolt eller reform. Sverige inför revolutionerna i Europa 1917-1918*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Askerøi, J.E. (1970). *Dyrtidsaksjonen og striden omkring den (April-oktober 1917). En etappe i arbeiderbevegelsens radikaliserings* (Hovedoppgave). Universitetet i Oslo, Oslo.
- Bjørnson, Ø. (1990). *Arbeiderbevegelsens historie i Norge. På klassekampens grunn. 1900-1920*, (bd. 2). Oslo: Tiden.
- Bergwitz, J. (1924). *Kongsberg som bergkoloni og kjøpstad 1624-1924* (2 bind). Kristiania: Grøndahl & Sønns Boktrykkeri.
- Borgersen, V.S.; Sunmann, P. (1991). *Gamle Kongsberg*. Kongsberg: Forlaget for historie.
- Clover, J. (2016). *Riot. Strike. Riot. The new era of uprisings* [Kindle]. New York & London: Verso.
- Crowley, T. (2018). Marx, Vološinov, Williams: language, history, practice. *Language Sciences* (70), 37-44. <https://doi.org/10.1016/j.langsci.2018.03.007>.
- Daling, U.K. (2004). *Våpenarbeidernes fagforening 1896-1996*. Kongsberg: Bedriftsklubben ved Kongsberg Protech AS.
- Dørum, K.; Sandvik, H. (2012). Nytt om opptøyer og opprør, i Dørum, K. & Sandvik, H., red., *Opptøyer i Norge 1750-1850* (9-35). Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Ginzburg, C. (1992 [1976]). *The cheese and the worms: The cosmos of a sixteenth century miller*. London: Penguin.
- Høeg, T.A. (1973). *Norske aviser 1763-1969. Alfabetisk fortegnelse*, (bd. 1). Oslo: Universitetsbibliotekets hustrykkeri.
- James, C.L.R. (1983 [1963]). *Beyond a boundary*. New York: Pantheon.
- James, C.L.R. (1985). *Mariners, renegades, and castaways: The story of Herman Melville and the world we live in*. London: Allison and Busby.
- Kjeldstadli, Knut. (2018). Strategier for kontroll i storbysamfunnet Kristiania rundt 1900. I O. Alsvik, H.P. Hosar, M. Wiig. *I dørtrekken fra Europa. Festskrift til Knut Sprauten i anledningen 70-årsdagen 22. juni 2018* (182-216). Oslo: Nasjonalbiblioteket

- Kaldal, I. (2002). *Frå sosialhistorie til nyare kulturhistorie*. Oslo: Samlaget.
- Lachmann, R. (1988-1989). Bakhtin and carnival: Culture as counter-culture. *Cultural Critique* (11), 115-152.
- Lund, E. (2017 [2003]). *Historiedidaktikk. En håndbok for studenter og lærere*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Marx, K. (2010). The eighteenth brumaire of Napoleon Bonaparte, i: Marx, K. *Surveys from exile. Political writings*, (vol. 2, 143-249). London & New York: Verso.
- McNally, D. (1997). Language, history and class struggle. I Wood, E.M. & Foster, J.B. (red.), *In defense of history. Marxism and the postmodern agenda* (26-42). New York: Monthly Review Press
- Melve, L. (2010). *Historie. Historieskriving frå antikken til i dag*. Oslo: Dreyer.
- Moen, K. (1978 [1967]). *Kongsberg Sølvverk 1623-1957*. Kristiansand: Sølvverkmuseets venner.
- Myrvang, C. (2014). *Troskap og flid. Kongsberg Våpenfabrikks historie 1814-1945*, (bd. 2). Oslo: Pax.
- Olstad, F. (1981). Fra matopprør til streik. Litt om sosial protest og kollektive aksjoner før den organiserte arbeiderbevegelse. *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* (1), 115-130.
- Olstad, F. (2009). *LOs historie. Med knyttet neve*, (bd. 2). Oslo: Pax.
- Olstad, F. (2018). Spørsmålet om revolusjon i Norge og Skandinavia 1917-21. En oppsummering og mulig ny begynnelse. *Arbeiderhistorie*, 127-141. <https://doi.org/10.18261/issn.2387-5879-2018-01-08>
- Palmer, B.D. (1990). *Descent into discourse. The reification of language and the writing of social history*. Philadelphia: Temple University Press.
- Rudé, G. (1974). *Paris and London in the eighteenth century: studies in popular protest*. London: Fontana/Collins
- Thompson, E.P. (1971). The moral economy of the English crowd in the eighteenth century. *Past & Present* (50), 76-136. <https://doi.org/10.1093/past/50.1.76>
- Thompson, E.P. (1963). *The making of the english working class*. New York: Vintage.
- Vološinov, V.N. (1973). *Marxism and the philosophy of language*. New York & London: Seminar Press.

ⁱ Kildene er oppført i den rekkefølgen de står i, i sine respektive pakker og mapper, henholdsvis.

ⁱⁱ Forhørssaken mangler av uviss grunn nummerering, slik de andre har. Fører derfor forhørsakens varighet i stedet.

ⁱⁱⁱ Alle aviser er henta fra Nasjonalbibliotekets nettsider. Jeg har valgt å forenkle henvisningene til aviser, da standarden jeg ellers følger ikke er hensiktsmessig i denne sammenhengen. De fleste avisene er korte og kildegrunnet lite, så det bør være enkelt å finne de relevante artiklene.

